

บทบาทของสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส

ในการทำนุบำรุงพระพุทธศาสนา

พระประวัติย่อ

สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส ทรงมีพระนามเดิมว่า พระองค์เจ้าวาสุกรี ทรงเป็นพระโอรสองค์ที่ 28 ในพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกและเจ้าจอมมารคำจุก ประสูติเมื่อวันเสาร์ เดือนอ้าย ขึ้น 5 ค่ำ จ.ศ. 1152 ตรงกับวันที่ 11 ธันวาคม พ.ศ. 2333 ทรงบรรพชาเป็นสามเณร ณ วัดพระเชตุพน ใน พ.ศ. 2345 เมื่อพระชนมายุได้ 12 พรรษา ทรงเป็นทางนาคคราวกรมพระราชวังหลังทรงผนวช ได้ทรงศึกษาพระปริยัติธรรม อักษรสมัยทั้งไทย ขอม และมคธ โบราณคดี ตลอดจนวิธีทำเลขยันต์ ในสำนักสมเด็จพระวันรัตน์ วัดพระเชตุพน สมเด็จพระวันรัตน์องค์นี้เชี่ยวชาญในอักษรสมัย โดยเฉพาะภาษามคธเป็นอย่างดี ไฉนพนธ์เรื่องต่าง ๆ เป็นภาษามคธไว้ 3 เรื่อง คือ สังคีตวงศ จุลยุทธกาลวงศ อันเป็นเรื่องเกี่ยวกับพงศาวดารกรุงศรีอยุธยา และมหายุทธกาลวงศ เป็นเรื่องพงศาวดารมอญ นอกจากนั้นตำราพิชัยสงครามและคัมภีร์ต่าง ๆ ในสมัยกรุงศรีอยุธยา ซึ่งเดิมเป็นของสมเด็จพระวันรัตน์วัดป่าแก้ว ก็ได้มารวมอยู่ที่สำนักสมเด็จพระวันรัตน์วัดพระเชตุพน ดังนั้น พระองค์เจ้าวาสุกรีจึงทรงมีโอกาสศึกษาเล่าเรียนสรรพตำราต่าง ๆ ทั้งหนังสือไทย ขอม และมคธ จากสำนักวัดพระเชตุพนนี้ จนทรงเชี่ยวชาญทั้งทางคดีโลกและคดีธรรม²

การที่พระองค์ได้ทรงศึกษาเล่าเรียนจากยูทรงความรู้เพียบพร้อมไปด้วยตำราต่าง ๆ มากมายเช่นนี้เป็นผลให้พระองค์ทรงรอบรู้ในศิลปวิทยาการต่าง ๆ หลายด้าน สมเด็จพระวันรัตน์ผู้เป็นพระอาจารย์ นอกจากจะมีความรู้ดีแล้ว ยังเป็นผู้ปฏิบัติตามพระธรรมวินัยอย่างเคร่งครัด เช่นเมื่อครั้งพระเจ้ากรุงธนบุรี

¹ ราชสกุลวงศ (พิมพ์ครั้งที่ 8 แก้ไขเพิ่มเติม, พระนคร : โรงพิมพ์พระจันทร์, 2512), หน้า 12.
² พระบาทสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระเชลยราชเจ้า, ปฐมวงศ (พระนคร : โรงพิมพ์หนังสือไทย, 2470), หน้า 17.

ทรงมีพระสติปัญญาเพิ่ม สำคัญพระองค์ทรงเป็นพระโสดาบัน ทรงบังคับให้พระสงฆ์กราบไว้ แก่สมเด็จพระ
พระวันรัตน์ได้ทูลถวายพระพรไม่เห็นด้วย ทรงกริ้วและให้ไล่ออกจากสมณศักดิ์ ซึ่งขณะนั้นเป็นพระพิมพ์ธรรม
ครั้งเมื่อพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกเสด็จเถลิงถวัลยราชสมบัติแล้ว ทรงจัดตั้งตำแหน่ง
พระราชอาคันตุกะ ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้คงสมณฐานันดรศักดิ์ดั้งเดิม พระองค์เจ้าวาสุกรีทรง
เคารพนับถือพระอาจารย์องค์มาก ภายหลังเมื่อมรณภาพแล้วได้ทรงบรรจุอัฐิธาตุไว้ในพระปรางค์ซึ่งอยู่ใน
บริเวณพระตำหนักของพระองค์ ณ วัดพระเชตุพน ที่พระปรางค์บรรจุอัฐิธาตุนี้เมื่อคำโคลงจารึกไว้ว่า

๐ สดุดเสถียรธาตุไท
วันรัตเจ้าจอมดี
ปรากฏเกียรติคุณ
องค์อัครสรสร้าง

ธิดาดี สงฆ์แฮ
ชื่ออาจ
เสนอลอย ไวเฮย
สี่หลาแหล่งเฉลิม

ในระหว่างที่พระองค์ทรงบรรพชาเป็นสามเณรในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้า
จุฬาโลก ได้เสด็จไปนมัสการพระพุทธรูป จังหวัดสระบุรี คราวเดียวกับพระองค์เจ้าปฐมวงศ์ เมื่อทรง
ผนวชเป็นพระภิกษุ สันทรภู่ซึ่งตามเสด็จพระองค์เจ้าปฐมวงศ์ไปนมัสการพระพุทธรูป ได้กล่าวถึง
พระองค์เจ้าวาสุกรีในคราวนั้นว่า

๐ เจ้าเณรน้อยเสด็จมาคุณารัก
พี่เหลียวพบหลบตกเจียนลงตาย
เป็นบุญจริงจับกิ่งสะแกไค้
กำลังอายุก็ซังตายพยายาม

พระกลดหักทองขวางกางถวาย
กรทะกายกลิ้งกอนตีลาตาม
ในจิตใจอกเจ็บคั่งเห็นบนาม
ลงเลียบตามต้นเฒ่าสำเนาไพร

¹ พระรัตนเวที วัดพระเชตุพน (เวียงเวียง), กรมสมเด็จพระปรมานุชิตชิโนรส ฉบับพิมพ์ครั้งที่ 3, (พระนคร : โรงพิมพ์รุ่งเรืองธรรม, 2506), หน้า 6.

² รัชกาลที่ ๓ สุนทรภู่, กรมสมเด็จพระปรมานุชิตชิโนรส (พระนคร : โรงพิมพ์วัฒนาพานิช, 2505), หน้า 41.

³ สุนทรภู่, ประชุมกลอนนิราศต่าง ๆ ภาคที่ 1 (พระนคร : โรงพิมพ์โสภณพิพรรฒธนากร, 2465), หน้า 25.

พระองค์เจ้าवासกรีทรงเป็นเจ้านายที่มีพระอริยาศยานโยนละมุนละม่อม กังจะเห็นได้จาก
กลอนที่สุนทรภู่กล่าวไว้ แม้จะทรงเป็นพระโอรสของพระเจ้าแผ่นดินแต่ก็มีทรงถือพระองค์ คงจะทรงเป็น
เด็กที่น่ารัก เพราะตามปกติแล้วเจ้านายที่ยังทรงพระเยาว์อยู่นั้นมักจะชนและถือพระองค์เป็นส่วนมาก
แต่พระองค์เจ้าวาสกรีทำเป็นเช่นนั้นไม่

พระองค์เจ้าวาสกรีทรงบรรพชาเป็นสามเณรตลอดมาจนสิ้นสมัยรัชกาลที่ 1 เมื่อพระบาท
สมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกเสด็จสวรรคตใน พ.ศ. 2352 นั้น พระองค์เจ้าวาสกรีทรงมีพระชนมายุ
ได้ 19 พรรษา ทรงผนวชเป็นพระภิกษุในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย เมื่อ พ.ศ. 2354
สันนิษฐานว่า สมเด็จพระสังฆราช (สุก) เป็นพระอุปัชฌาย์ สมเด็จพระวันรัตน์ซึ่งเป็นพระอาจารย์ของ
พระองค์เป็นพระกรรมวาจาจารย์ ทรงมีพระสมณฉายาว่า "สุวัฒน์รังษี"¹

เมื่อพระองค์เจ้าวาสกรีทรงผนวชเป็นพระภิกษุได้ประมาณ 3 พรรษา สมเด็จพระวันรัตน์
อธิบดีสงฆ์วัดพระเชตุพน ถึงมรณภาพ ยังมีใ้ทรงตั้งผู้ใดเป็นอธิบดีสงฆ์แทน ก็ถึงเวลาพระราชทานพระกฐิน
พระสงฆ์ในวัดพระเชตุพนจึงเตรียมจะอุปโลกน² พระกฐินถวายพระราชกณะที่รองลงมา ครั้นพระบาทสมเด็จพระ
พุทธเลิศหล้านภาลัยเสด็จไปพระราชทานพระกฐินถึงวัดพระเชตุพน ทรงมีรับสั่งให้พระองค์เจ้าวาสกรี
เป็นอธิบดีสงฆ์วัดพระเชตุพน สมเด็จพระยามะคำวรางราชานุภาพทรงสันนิษฐานว่า คงจะทรงตั้งให้เป็น
พระราชกณะในเวลานั้นด้วย ประเพณีทรงตั้งเจ้านายที่ทรงผนวชเป็นพระราชกณะสมัยก่อน เป็นแต่เพียง
พระราชทานพักแกลเท่านั้น เช่นในคราวที่เจ้าฟ้ามงกุฎทรงผนวชประทับอยู่ ณ วัดราชาธิวาส ได้เสด็จเข้า
มาถวายเทศน์ พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว พระราชทานพักแกลรับสั่งว่า "สี่ต้นบวชมานานแล้ว

¹ พระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมพระสมมตอมรพันธ์, และสมเด็จพระยามะคำวรางราชานุภาพ,
ตั้งพระราชกณะผู้ใหญ่ในกรุงรัตนโกสินทร์ (พระนคร : โรงพิมพ์โสภณพิพรรฒธนากร, 2466) หน้า 96.

² อุปโลกน คือการเสนอนามพระภิกษุผู้ใหญ่ให้เป็นผู้รับผูกฐิน พิธีทอดกฐินนั้น ตามหลักการ
ให้ถวายผ้าแก่ภิกษุรูปเดียว ฉะนั้นเมื่อเวลาเอาไปถวายภิกษุอีกรูปหนึ่ง ต้องเสนอนามภิกษุผู้ใหญ่ที่คณะสงฆ์
จะเลือกให้เป็นผู้รับผูกฐินนั้น เพื่อทำพิธี "กรานกฐิน" ทั่วไป การเสนอนามภิกษุให้เป็นผู้รับผูกฐิน
ดังกล่าวนี้เรียกว่า "อุปโลกน" หรือ "อุปโลกนกรรม"

เป็นพระราชกณะเสี้ยเกิด" ดังนั้น คงจะท่านองเดียวกับเมื่อพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยทรงตั้งพระองค์เจ้าवासกรีเป็นพระราชกณะเมื่อวันเสด็จไปพระราชทานพระกฐิน พร้อมกับเมื่อรับสั่งให้ครองวัดและรับสั่งให้ครองพระกฐินในปีนั้นด้วยเลย พระองค์เจ้าवासกรีถวายพระพรว่า "ไม่ได้เตรียมทองอุปลินไว้" มีรับสั่งว่า "ไม่เป็นไร เมื่อไม่ได้ทองไว้ให้ของอื่นแทนก็ได้" จึงถือเป็นธรรมเนียมในวัดพระเชตุพนตั้งแต่นั้นมาว่า พระราชกณะผู้จะครองพระกฐินไม่ทองว่าอุปลิน ให้ของดี 2 รองลงมาว่าอุปลินแทน พระองค์เจ้าवासกรีทรงเป็นอธิบดีสงฆ์ที่มีพรรษานับ นับเป็นครั้งแรกที่พระเจ้าแผ่นดินในสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ทรงแต่งตั้งพระบรมวงศานุวงศ์เป็นพระราชกณะ²

ในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย (พ.ศ. 2352 - 2367) พระองค์เจ้าवासกรีได้รับสถาปนาให้ทรงกรมครั้งแรกเป็นกรมหมื่นนุชิตินโรส ศรีสุคตขัตติยวงศ์ฯ แต่จะทรงสถาปนาในปีใต้นั้นไม่ปรากฏชัด สมเด็จพระมหาสมณเจ้ากรมพระยาตำราวงศานุภาพทรงสันนิษฐานว่าคงจะตั้งใน พ.ศ. 2359 เพราะ

"ปรากฏจดหมายเหตุตั้งกรมในรัชกาลที่ 2 สองคราว คราวแรกเมื่อปีระกา จ.ศ. 1175 (พ.ศ. 2356) ตั้งหลายพระองค์ มีพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวเป็นต้น อีกคราว 1 ปีระก จ.ศ. 1178 (พ.ศ. 2359) ปรากฏพระนามแต่กรมหมื่นสุนทรวิกรมพระองค์เดียว ขาพเจ้าเข้าใจว่า กรมสมเด็จพระปรมาธิบดีอินโรส เห็นจะได้เป็นกรมหมื่นในคราวหลัง คือ ปีระก จ.ศ. 1178 (พ.ศ. 2359)"³

สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมาธิบดีอินโรส เมื่อยังทรงดำรงพระอิสริยยศเป็นกรมหมื่นนุชิตินโรส ทรงเป็นพระอาจารย์เจ้านายหลายพระองค์ เช่น เจ้าฟ้ามงกุฎ (พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว) ไ้ทรงศึกษาอักษรวิจิตร พระพุทธทศนระ และวิชาการคดีโลกคดีธรรมอื่น ๆ ในสำนักของกรมหมื่นนุชิตินโรส นอกจากนั้นก็ยังมีเจ้าฟ้าจุฑามณี (พระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว)

¹ สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาตำราวงศานุภาพ, ประวัติบุคคลสำคัญ (พระนคร : โรงพิมพ์พระจันทร์, 2493), หน้า 242.

² ม.ร.ว. สุนชาติ สวัสดิ์กุล, "สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมาธิบดีอินโรส" ประวัติคดี (16 มกราคม 2506), หน้า 2.

³ สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาตำราวงศานุภาพ, ประวัติบุคคลสำคัญ, (พระนคร : โรงพิมพ์พระจันทร์, 2493), หน้า 243.

กรมหมื่นไกรสรวิจิตร กรมหลวงวงษาธิราชสนิท เป็นต้น¹

ในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว (พ.ศ. 2367 - 2394) พระเจ้าแผ่นดินโปรดให้รวมวัดต่าง ๆ ในกรุงเทพฯ จัดขึ้นเป็นคณะกลางอีกคณะหนึ่ง ให้ขึ้นกับกรมหมื่นนุชิตชิโนรส และต่อมาในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวใน พ.ศ. 2394 ทรงสถาปนาพระเกียรติยศกรมหมื่นนุชิตชิโนรสขึ้นเป็นกรมพระปรมาธิบดีชิโนรส²

กรมพระปรมาธิบดีชิโนรสทรงได้รับสถาปนาขึ้นเป็นสมเด็จพระมหาสมณะพระองค์แรกในกรุงรัตนโกสินทร์ ทรงดำรงตำแหน่งสกลมหาสังฆปริณายกในรัชกาลที่ 4 ได้เพียง 2 พรรษาเท่านั้น พระองค์ประสูติสิ้นพระชนม์ใน พ.ศ. 2396 เมื่อมีพระชนมายุได้ 64 พรรษา พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้พระราชทานเพลิงศพที่พระเมรุทองสนามหลวงและเชิญพระอัฐิประดิษฐานไว้ที่พระตำหนัก ณ วัดพระเชตุพน³ ต่อมาใน พ.ศ. 2464 พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงระลึกถึงสมเด็จพระมหาสมณะ กรมพระปรมาธิบดีชิโนรส จึงทรงสถาปนาพระอัฐิขึ้นเป็นสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมาธิบดีชิโนรส นับเป็นตำแหน่งสูงสุดในคณะสงฆ์

¹ ประชุมพระราชนิพนธ์ในรัชกาลที่ 4 ภาคปกิณกะภาค 1 (พระนคร : โรงพิมพ์พระจันทร์, 2493) หน้า 15.

² หอสมุดแห่งชาติ, "จดหมายเหตุรัชกาลที่ 4", จ.ศ. 1213 (พ.ศ. 2394) เลขที่ 80 เรื่อง แต่งตั้งและเลื่อนตำแหน่งขุนนางและสมณศักดิ์

³ เจ้าพระยาทิพากรวงศ์ พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ 3 (พระนคร : โรงพิมพ์ศรีหงส์, 2477), หน้า 111.

ขอสำนัษฐาน เหตุที่สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส ทรงอยู่ในสมณเพศตลอดพระชนม์ชีพ

สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส ทรงบรรพชาตั้งแต่พระชนมายุได้ 12 พรรษา ทรงอยู่ในสมณเพศตลอดพระชนมายุ ประทับ ณ วัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม ย่อมแสดงให้เห็นว่า ทรงมีจิตใจผ่องใฝ่อยู่ในไตรมกาสาวพัตร์ ทรงครองเพศฆราวาสได้เพียง 12 พรรษาเท่านั้น ก็ทรงละเพศฆราวาสบรรพชาเป็นสามเณร ในคราวทรงบรรพชาเป็นสามเณรนั้นมีพระบรมวงศ์รวมบรรพชาอุปสมบทด้วยสองพระองค์ คือกรมหมื่นสุรินทรรักษ์ (พระองค์เจ้าชายฉัตร) ทรงบรรพชาเป็นสามเณร และกรมพระราชวังหลัง คือ เจ้าฟ้ากรมพระอนุรักษ์เทเวศร์ ทรงผนวชเป็นพระภิกษุ เป็นที่นำสังเกตุว่าทั้งสองพระองค์ทรงลาผนวชในเวลาต่อมา คงเหลือแต่สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส ครั้นยังทรงดำรงพระอิสริยยศเป็นพระองค์เจ้าวาศุกรีพระองค์เดียว ที่ทรงบรรพชาเป็นสามเณรอยู่วัดพระเชตุพนตลอดมาจนสิ้นรัชกาลที่ 1 แม้เมื่อพระราชบิดาสวรรคตแล้วก็มีไ้ครองลาผนวช และเมื่อทรงมีพระชนมายุได้ 20 พรรษา ในพ.ศ. 2354 ก็ทรงผนวชเป็นพระภิกษุตลอดมาจนสิ้นพระชนม์

การที่สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส ทรงผนวชอยู่ตลอดพระชนมายุนี้ ไม่พบสาเหตุแน่ชัดว่าเป็นเพราะเหตุใด หรือมีสิ่งจูงใจอันใดที่ทำให้ทรงครองสมณเพศตลอดมา ไม่พบเอกสารใด ๆ เช่นลายพระหัตถ์ของพระองค์ที่จะเป็นเครื่องชี้ให้เห็นถึงการตัดสินใจของพระองค์ แต่ที่พอสำนัษฐานได้ดังต่อไปนี้

ประการแรก เมื่อคราวทรงผนวชเป็นพระภิกษุใน พ.ศ. 2345 นั้น ทรงศึกษาเล่าเรียนศิลปวิทยาการต่าง ๆ จากสมเด็จพระวันรัตน์ อธิบดีสงฆ์วัดพระเชตุพน สมเด็จพระวันรัตน์องค์นี้เป็นผู้ทรงความรู้ ทรงคุณธรรม ไ้มาเข้ารับราชการฝ่ายพระพุทธรศาสนาฆานาน ตั้งแต่สมัยกรุงศรีอยุธยาจนมรดภาพในรัชกาลที่ 2 แห่งกรุงรัตนโกสินทร์ สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส นอกจากจะทรงได้รับความรู้แล้ว คงจะทรงได้รับอิทธิพลความคิดต่าง ๆ ในเรื่องการครองบรรพชิตเพศอีกด้วย สมเด็จพระวันรัตน์คงสั่งสอนพระองค์ว่า การถือเพศบรรพชิตนั้นเป็นสิ่งที่ดีงาม เป็นการทำให้จิตใจสงบสุขปราศจากความกังวล ประกอบกับพระองค์ทรงมีความพึงพอใจพระทัยในทางนี้ด้วย และอีกประการหนึ่ง สมเด็จพระวันรัตน์

¹ ฐาปถิ สุตติสงครวม, กรมสมเด็จพระปรมานุชิตชิโนรส (พระนคร : โรงพิมพ์วัฒนาพานิช,

การเสกสมรสกันเข้ามาแทรกอยู่ด้วยเสมอ เช่นในการฉลองโบสถ์ที่สร้างขึ้นใหม่เป็นต้น¹

อย่างไรก็ตาม แมวจะมีคณะบาทหลวงและมิชชันนารีเข้ามาเผยแพร่คริสต์ศาสนา พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวก็มีใตทรงแสดงความรังเกียจก็ถูกกับบรรดาบาทหลวงและมิชชันนารี เหล่านั้น เพราะทรงเห็นว่ามิได้ปฏิบัติสิ่งใดเกินขอบเขต แต่ในคอนปลายรัชกาลใน พ.ศ. 2392 เกิดมีเรื่องบาดหมางใจกันขึ้นระหว่างพระองค์และบาทหลวงชาวฝรั่งเศสผู้ซึ่งคุมสั่ง ไม่ปฏิบัติตามพระบรมราชโองการ ให้ป่าวร้องราษฎรทำบุญให้ทานปล่อยสัตว์ บาทหลวงฝรั่งเศสจึงถูกเนรเทศ และนับตั้งแต่นั้นมา พระองค์ก็ไม่ทรงไว้วางพระราชหฤทัยชาวต่างชาติอีกเลย²

กษัตริย์ที่มีคณะบาทหลวงและมิชชันนารีเข้ามาจำนวนมากนั้น ย่อมเป็นปัญหาสำคัญประการหนึ่งในวงการพระพุทธศาสนา แมวคนไทยส่วนใหญ่ยังคงมีความเลื่อมใสศรัทธาในพระพุทธศาสนาอย่างมั่นคง แต่ก็ควรที่จะหาทางป้องกันมิให้ประชาชนหันไปเลื่อมใสในคริสต์ศาสนา เพราะเห็นความบกพร่องในการประพฤติปฏิบัติของพระสงฆ์ สิ่งสำคัญที่จะต้องกระทำเพื่อเป็นการต่อต้านการเผยแพร่คริสต์ศาสนาของคณะบาทหลวงและมิชชันนารีทางอ้อมก็คือ ปรับปรุงแก้ไขวัตรปฏิบัติของพระสงฆ์ให้ถูกต้องตามพระพุทธานุญาตก่อน เพื่อว่าประชาชนรุ่นต่อมาจะได้มีความเลื่อมใสศรัทธาในพระพุทธศาสนาอย่างไม่เสื่อมคลาย

เป็นที่น่ายินดีอย่างยิ่งที่ขณะนั้นเจ้าฟ้ามงกุฎทรงผนวชอยู่ พระองค์ทรงเห็นชอบกับพร่องทาง ๆ ในการประพฤติปฏิบัติของพระสงฆ์ จึงทรงทำการปฏิรูปเสียใหม่เพื่อป้องกันมิให้พระพุทธศาสนาเสื่อมโทรมลง งานปฏิรูปพระพุทธศาสนาของพระองค์เป็นสิ่งสำคัญอย่างยิ่ง จึงสมควรที่จะกล่าวไว้ ณ ที่นควย

เจ้าฟ้ามงกุฎทรงเป็นพระราชโอรสของพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย ทรงผนวชเป็นพระภิกษุเมื่อ พ.ศ. 2367 เสด็จจำพรรษาอยู่ ณ วัดราชาธิวาส (สมอราย) ครั้นเมื่อพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว เจ้าฟ้ามงกุฎจึงเสด็จมาประทับ ณ วัดมหาธาตุ ได้ทรงศึกษาพระธรรมวินัยจากพระเถระมอญ

¹ W.A.R. Wood, Consul in Paradise (London : Souvenir Press, 1965), P. 110.

² เจ้าพระยาทิพากรวงศ์, พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ 3 (พระนคร : โรงพิมพ์ศรีหงส์, 2477), หน้า 331.

คงจะขอรองให้พระองค์ช่วย รับพระฉายพระพุทธรูปที่เสนาสนาสืบแทน เมื่อสมเด็จพระวันรัตน์มรณาไปแล้วก็เป็นได้ เพราะสมเด็จพระวันรัตน์ตระหนักดีว่าพระองค์ทรงฉลาดรอบรู้ ทรงมีความอุตสาหะวิริยะในการศึกษาหาความรู้ สมควรที่จะรับภาระทางพระพุทธรูปได้ก็ ฝ่ายพระองค์เองก็ทรงเคารพนับถือสมเด็จพระวันรัตน์มาก จึงทรงยินดีสนองพระคุณพระอาจารย์

ประการที่สอง การที่พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยทรงสถาปนาสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส ครั้งยังทรงดำรงพระอิสริยยศเป็นพระองค์เจ้าवासกรี เป็นอธิบดีสงฆ์ วัดพระเชตุพนสืบต่อจากสมเด็จพระวันรัตน์ใน พ.ศ. 2357 ทั้งที่พระองค์เจ้าवासกรีทรงผนวชเป็นพระภิกษุได้เพียง 3 พรรษาเท่านั้นก็จะทรงมีพระราชดำริว่า พระองค์เจ้าवासกรีทรงมีความสามารถทรงรอบรู้ ศิลปวิทยาการต่าง ๆ ก็เลืกกว่าพระสงฆ์อื่น ๆ ในขณะนั้น ด้วยเหตุนี้พระองค์เจ้าवासกรีจึงจะทรงมีพระประสงค์ที่จะสนองพระราชศรัทธาของพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย จึงทรงคัดสรรพระทัยผนวชตลอดไป เพื่อแสดงความสามารถปกครองหมู่คณะสงฆ์ให้เรียบร้อย การเป็นเจ้าอาวาสวัดใหญ่ ๆ นั้นมีภาระที่ต้องทำมาก ดังนั้นการที่จะสึกออกมาจึงมีโทษของง่ายสำหรับผู้ดำรงสมณศักดิ์สูงเช่นนั้น อีกประการหนึ่งพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยทรงตระหนักดีว่า พระองค์เจ้าवासกรีทรงพอพระทัยในการบรรพชาอุปสมบท จึงทรงมีพระราชประสงค์จะให้ปกครองคณะสงฆ์เพื่อเป็นศรีแก่วางศ์จักรี พระองค์เจ้าवासกรีจึงทรงตอบสนองพระราชประสงค์ และพระองค์ทรงเป็นเจ้านายพระองค์แรกในราชวงศ์จักรีที่ทรงดำรงสมณศักดิ์เป็นสมเด็จพระมหาสมณเจ้า

ประการที่สาม สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส ทรงสนพระทัยในงานนิพนธ์หนังสือต่าง ๆ เป็นอย่างมาก ทรงเป็นกวีเอกของชาติไทยพระองค์หนึ่ง ทรงพระปรีชาสามารถในทางกาพย์ โคลง ฉันท์ ทรงอุทิศเวลาส่วนใหญ่ให้กับงานด้านนี้ ดังนั้นพระองค์คงจะทรงต้องการเวลาและสถานที่อันสงบเพื่อทำประโยชน์เกี่ยวกับงานนิพนธ์หนังสือ ไม่มีที่ใดเหมาะสมไปกว่าวัดอันเป็นที่สงบเงียบ ไม่มีสิ่งใคร่บวณและการครองสมณเพศก็เป็นการสละกิเลสทั้งปวง ทำให้พระองค์ทรงมีจิตใจแจ่มใสบริสุทธิ์ ไม่ทรงมีความกังวล เมื่อมีจิตใจองใสก็ทรงสามารถนิพนธ์หนังสือต่าง ๆ ได้มาก มีทั้งทางพระพุทธรูปศาสนาและวรรณคดีต่าง ๆ อันเป็นมรดกสำคัญที่เป็นประโยชน์ต่ออนุชนรุ่นหลังต่อมา

เท่าที่กล่าวมานี้เป็นเพียงข้อคิดเห็นของผู้วิจัย ในการสันนิษฐานว่าเพราะเหตุใดสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส จึงทรงครองสมณเพศตลอดพระชนม์ชีพ ทั้งนี้เพราะไม่ปรากฏหลักฐานใด ๆ ที่จะชี้ให้เห็นถึงการคัดสรรพระทัยของพระองค์

สภาพพระพุทธศาสนาโดยทั่วไปในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว (พ.ศ. 2367 - 2394)

ก่อนที่จะกล่าวถึงบทบาทของสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส ในการทำนุบำรุงพระพุทธศาสนา จำเป็นต้องกล่าวถึงสภาพพระพุทธศาสนาในเวลานั้นก่อน เพราะมีส่วนเกี่ยวข้องกับเรื่องนี้โดยตรง และเพื่อชี้ให้เห็นว่าพระองค์ทรงมีบทบาทสำคัญมากน้อยเพียงใดต่อการปฏิรูปพระพุทธศาสนาในครั้งนั้น

ในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้มีความเคลื่อนไหวทางศาสนาที่สำคัญสองเรื่อง คือมีคณะบาทหลวงและมิชชันนารีเข้ามาเผยแพร่คริสต์ศาสนาที่ศิริโรมันคาทอลิกและโปรเตสแตนต์ในเมืองไทย เรื่องหนึ่ง และการที่เจ้าฟ้ามงกุฎทรงสถาปนาคณะสงฆ์ธรรมยุติกนิกายอีกเรื่องหนึ่ง¹ ในระยะที่คณะบาทหลวงและมิชชันนารีเข้ามาเผยแพร่คริสต์ศาสนานั้น เป็นเวลาที่พระพุทธศาสนาในประเทศไทยกำลังเริ่มเสื่อม หนึ่งเพราะพระสงฆ์ไม่ปฏิบัติเคร่งครัดในพระธรรมวินัย กิจพิธีสงฆ์ต่าง ๆ ก็กระทำอย่างไม่เป็นระเบียบเรียบร้อย วินัยขาดตกบกพร่อง พระสงฆ์บางรูปประพฤตินั้นไม่เหมาะสม ปรากฏว่าพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวโปรดให้ชำระพระสงฆ์ที่ห่อนพระวินัยและประพฤตินาจารย์ต่าง ๆ เป็นอันมาก จะเห็นได้จากความในพระราชพงศาวดารกล่าววา

"เมื่อ ณ เดือน 1 เดือน 2 เดือน 3 เกิดชำระความพระสงฆ์ประพฤตินาจารย์มิควร
ได้ชำระระลึกเสียก็มากประมาณ 500 เศษ ที่หนีไปก็มาก พระราชาคณะเป็นปราชิกก็หลายรูป"²

ยังปรากฏอีกว่าพระสงฆ์พากันละเลยบทบัญญัติต่าง ๆ ในพระวินัยปิฎก ความเชื่อถือและการปฏิบัติศาสนกิจไม่เป็นไปตามกฎเกณฑ์ นอกจากนั้นคนไทยส่วนใหญ่ไม่เข้าใจซาบซึ้งในพระพุทธศาสนาที่ตนนับถือ ยังมีความนับถือเทพเจ้าและเชื่อในอภินิหารต่าง ๆ และไม่เคร่งครัดในพิธีกรรม จะเห็นว่ามักจะมี

¹ ม.ร.ว. แสงโสม เกษมศรี, และวิมล พงศ์พิพัฒน์, ประวัติศาสตร์สมัยกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ 1 ถึงรัชกาลที่ 3 (พระนคร : มิตรนราการพิมพ์, 2515), หน้า 228.

² เจ้าพระยาทิพากรวงศ์, พระราชพงศาวดารรัชกาลที่ 3 เล่ม 2 (พระนคร : โรงพิมพ์คุรุสภา, 2504), หน้า 81.

³ หนังสือที่ระลึกครบรอบ 100 ปีแห่งวันสวรรคตพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว และวันเสวยราชย์พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว (พระนคร : โรงพิมพ์พระจันทร์, 2511), หน้า 25.

รูปหนึ่งชื่อชาย มีนามฉายาว่า พุทรวโส ซึ่งบวชมาแต่เมืองมอญ ไ้มาเป็นพระราชคณะที่พระสุเมธนีอยู่ที่วัดบวรมงคล¹ เป็นผู้ชำนาญในพระวินัยปิฎกและวัตรปฏิบัติ ตามวิสัยของพระสงฆ์ในเมืองมอญซึ่งถือพระวินัยปิฎกเป็นสำคัญ เจ้าฟ้ามงกุฎทรงเลื่อมใสศรัทธาใครจะปฏิบัติตามแบบพระสงฆ์มอญ แต่พระองค์ประทับอยู่วัดมหาธาตุ อันเป็นที่ประทับของสมเด็จพระสังฆราชและพระราชคณะผู้ใหญ่ทั้งหลาย ถ้าจะทรงปฏิบัติพระองค์ให้แตกต่างออกไปก็จะเป็นการละเมิดและไม่สมควร ดังนั้นใน พ.ศ. 2372 จึงเสด็จย้ายกลับไปประทับที่วัดราชาธิวาส (สมอราย) ทรงได้รับสถาปนาเป็นพระราชคณะ และใน พ.ศ. 2379 พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงอาราธนาให้เสด็จมาครองวัดบวรนิเวศวิหาร²

เจ้าฟ้ามงกุฎทรงมีพระทัยกว้างขวางอย่างยิ่งในการศาสนา ได้ทรงคบค้าสมาคมกับบาทหลวงโรมันคาทอลิกและมิชชันนารีอเมริกัน ทรงศึกษาภาษาลาตินจากบาทหลวงปัลเลอกัว เจ้าอธิการวัดบ้านเขมร ทรงนับถือและให้เกียรติบาทหลวงตลอดมาจนท่านถึงมรณภาพ ขณะที่พระองค์ประทับอยู่ที่วัดบวรนิเวศวิหาร ได้ทรงเชื้อเชิญหมอเจสซี่ แคสเวล (Jesse Caswell) มิชชันนารีอเมริกันเข้าไปเป็นอาจารย์ถวายพระอักษรส่วนพระองค์ ทั้งยังทรงอนุญาตให้พักอยู่ในวัดได้โดยทรงยกศาลาให้สองหลัง สำหรับเป็นที่พักผ่อนและสอนศาสนาได้โดยสะดวก พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวมีใ้ทรงคัดค้านการดำเนินงานด้านศาสนา และการติดต่อกับผู้เผยแพร่ศาสนาอื่นของเจ้าฟ้ามงกุฎแต่ประการใด³

เนื่องจากเจ้าฟ้ามงกุฎทรงมีความเลื่อมใสในพระสงฆ์มอญ เพราะพระสงฆ์มอญสามารถกระทำกิจพิธีสงฆ์ได้ถูกต้องและเคร่งครัดตามพระธรรมวินัย ผิดกับพระสงฆ์ไทยขณะนั้นที่ละเลยการปฏิบัติอันถูกต้อง พระองค์จึงทรงตกลงพระทัยที่จะปฏิบัติพระวินัยตามแบบอย่างของพระสงฆ์มอญ เมื่อพระองค์เสด็จมาครองวัดบวรนิเวศวิหารแล้ว ก็ทรงมีความสะดวกพระทัยมากยิ่งขึ้นในการปฏิบัติกิจพระศาสนาที่

¹มหาสารเขต คัมภีร์ชมพูโม, ประวัติวัดบวรมงคล (พระนคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาราชวิทยาลัย, 2509), หน้า 17 - 23.

²สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส, ตำนานวัดบวรนิเวศวิหาร (พระนคร : โรงพิมพ์โสภณพิพรรฒธนากร, 2465), หน้า 16.

³ม.ร.ว. แสงโสม เกษมศรี, และวิมล พงศ์พิพัฒน์, ประวัติศาสตร์สมัยกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ 1 ถึงรัชกาลที่ 3, หน้า 230.

แตกต่างไปจากพระสงฆ์กายเดิม พระองค์ทรงเคร่งครัดในการปฏิบัติพระธรรมวินัยมาก ทรงทำนุบำรุง
 ขอบปฏิบัติของพระสงฆ์ให้เจริญขึ้น กล่าวคือ ทรงชักนำให้พระสงฆ์ตั้งอยู่ในสังวรตามพระวินัยบัญญัติ ใ้รักษาม
 รรยาทและขนบธรรมเนียมประเพณี ปฏิบัติกิจให้สม่ำเสมอ รู้จักไตร่ตรองหาเหตุผลเพื่อให้เห็นประโยชน์
 แห่งการปฏิบัติกิจนั้น มิใช่กระทำด้วยความงมงาย ปรากฏว่ามีผู้เลื่อมใสศรัทธาและสรรเสริญว่า พระสงฆ์
 วัฑฒรวินเวศวิหารปฏิบัติพระวินัยเคร่งครัดมาก

ขณะที่เจ้าฟามงกุฎทรงดำรงตำแหน่งอัครมหาเสนาบดีวัฑฒรวินเวศวิหารนั้น ทรงได้รับการยกย่อง
 จากคณะสงฆ์อย่างมาก มีศิษย์หลายรูปจากวัฑฒนอาราย (ราชาธิวาส) ตามมาพักอยู่กับพระองค์ และใน
 รัชสมัยเองพระองค์กับศิษย์ก็สามารถปฏิบัติกิจพระศาสนาตามแบบพระสงฆ์ได้อย่างเต็มที่ ซึ่งมีความ
 แตกต่างไปจากพระสงฆ์กายเดิมคือมหาณิกาย ต่อมาพระสงฆ์พวกใหม่นี้มีชื่อเรียกต่างหากว่า ธรรมยุติกนิกาย
 ในขั้นแรกยังคงรวมอยู่กับนิกายเดิม ต่อมาจึงแยกออกเป็นอีกนิกายหนึ่งต่างหาก จะเห็นได้จากความตอนหนึ่ง
 ในจดหมายเหตุเรื่องไตสวนนายกุหลาบกล่าวว่า

"พระสงฆ์ธรรมยุติกนิกายนั้นเคยเบ้มาโดยลำดับ เจิมก็เบ้มหาณิกายแต่เบ้พวกที่สนใจใน
 วินัยปฏิบัติ เห็นกิจวัตรข้อใดยังไม่ถูกต้องหรือปฏิบัติยังไม่เต็มที่ ก็ยึดปฏิบัติใหญ่ของหรือให้เต็มที่
 เสมอความวิคกวิจารณ์วิจิจจนาราววินัยวัฑฒนมาก ตลอดถึงการอุปสมบท มีวิธีจะทำใดเท่าไรก็ทำตาม
 จึงได้อุปสมบทในฝ่ายรามัญด้วย จึงเป็นเหตุที่เข้าใจทั้งมหาณิกายแลรามัญ พระสงฆ์พวกนี้มีพระบาท
 สมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเป็นหัวหน้า แต่แรกก็อยู่ในวัฑฒนมหาณิกายนั้นเอง ยังหาได้ปรากฏเป็น
 นิกายหนึ่งไม่ ถึงวัฑฒนราชาธิวาสในครั้งนั้นก็เบ้วัฑฒนมหาณิกาย ผู้ที่เข้ามาอยู่ในคณะ ก็ล้วนแต่ผู้ทิวขมา
 แดมหาณิกายเบ้เดิม ผู้ที่เป็นสามเณรก็ไม่ปรากฏว่าต้องบวชใหม่ ถึงสมเด็จพระสังฆราชที่นำที่จะ
 เบ้สามเณรเดิมมา หากได้บวชใหม่ไม่ เมื่อพระสงฆ์พวกนี้มีพระราชาเป็นอุปัชฌาย์อาจารย์ให้อุปสมบท
 ทุกรูปได้แล้ว จึงเป็นเหตุใหม่เจริญขึ้นโดยลำดับจนถึงแยกตัวอยู่แต่หมู่เดียวได้ จึงปรากฏเป็นนิกาย
 ต่างจากหมู่เดิม เรียกว่าธรรมยุติกตามมูลเหตุ บันคาพระที่เขายกเรียกว้าธรรมยุติกาทังหมก
 ไม่มีใครเจริญพรรษาสูงกว่าพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ถัดลงมาก็มีพระเถระ
 นุเถระอื่นหลายรูป พระภิกษุหมื่นหาได้เบ้พระเถระผู้ใหญ่ไม่ ถึงในชั้นหลังก็หาไชพระที่มีชื่อเสียงไม่"¹

¹ จดหมายเหตุเรื่องไตสวนนายกุหลาบ ซึ่งแต่งประวัติสมเด็จพระสังฆราชขุนพลเกล้าฯ ถวาย
 (พระนคร : โรงพิมพ์โสภณพิพรรฒธนากร, 2472), หน้า 71.

การสถาปนาคณะสงฆ์ธรรมยุติกนิกายนี้ มีใ้กำหนดแน่นอนว่าได้ประกาศขึ้นในปีใด เพราะได้ดำเนินมาโดยลำดับ นับตั้งแต่เจ้าฟ้ามงกุฎเสด็จไปประทับ ณ วัดสมอราย (ราชาธิวาส) ใน พ.ศ. 2372 และทรงเริ่มปฏิบัติพระธรรมวินัยตามแบบพระสงฆ์มอญ แต่สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส ทรงถือว่า คณะสงฆ์ธรรมยุติกนิกายนี้ ได้สถาปนาขึ้นใน พ.ศ. 2379 อันเป็นที่เจ้าฟ้ามงกุฎเสด็จมาครองวัดบวรนิเวศวิหาร เพราะในระยะนั้นพระสงฆ์คณะนี้มีวัดเป็นของตนเองครั้งแรก การปฏิบัติกิจพระศาสนาที่กระทำต่างหากมิได้ร่วมกับพระสงฆ์มหานิกาย ดังจะเห็นได้จากลายพระหัตถ์ฉบับหนึ่งของสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส ถวายแด่พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว และพระราชหัตถเลขาตอบของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ดังต่อไปนี้

วันที่ 10 มกราคม ร.ศ. 115

ขอถวายพระพร

พรุ่งนี้ เป็นวันที่คณะธรรมยุตแล้ววัดบวรนิเวศ ตั้งมาได้ครบ 60 รอบปีบริบูรณ์ จะมีการประชุมพระธรรมยุต ให้พรแก่คณะแล้ววัดแลแจกรางวัลแก่นักเรียนที่สอบความรู้ได้เมื่อเดือนหลังในเวลาทุ่ม ๑

ขอพระราชทานพระราชหัตถเลขาอำนวยการแก่คณะแล้ววัด เพื่อเป็นสวัสดิคิมงคลและเป็น...

วันดีแก่การปกครองคณะฯ

ควรมิควรแล้วแต่จะทรงพระกรุณาโปรด
กรมหมื่นวชิรญาณวโรรส

¹ วัดบวรนิเวศวิหาร, ตำนานวัดบวรนิเวศวิหาร (พระนคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาราชวิทยาลัย, 2513), หน้า 263.

² เรื่องเดียวกัน, หน้า 264.

ที่ 53/1223

พระที่นั่งจักรีมหาปราสาท

วันที่ 11 มกราคม รัตนโกสินศก 115

กราบทูลกรมหมื่นวชิรญาณวโรรส

ถวายหม่อมฉันทราบว่า วันขึ้นปีใหม่บรรจบครบรอบ 60 ปีโดยสุริยคติกาลนับตั้งแต่ได้
ประดิษฐาน ธรรมยุติกนิกาย ณ วัดบวรนิเวศวิหาร เป็นต้นมา ได้ทราบว่าจะทรงมีการประชุม
พระสงฆ์ธรรมยุติกแลแจกรางวัลนักเรียน...

ควรมีควรแล้วแต่จะโปรด

(เช่นลายพระราชหัตถเลขา อี้ท มยา รัชญา)

ปรหมินมหาจุฬาลงกรณสภา สยามวิชิต รัชช การยคา

พระราชหัตถเลขาและลายพระหัตถ์ทั้งสองฉบับดังกล่าวมานี้ เขียนขึ้นใน ร.ศ. 115
(พ.ศ. 2439) ซึ่งเป็นปีที่ได้สถาปนาคณะสงฆ์ธรรมยุติกนิกายมาครบ 60 ปีบริบูรณ์ แสดงให้เห็นว่า
พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว และสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส
ทรงถือว่า คณะสงฆ์นิกายนี้ได้ตั้งขึ้นใน พ.ศ. 2379 แต่ตามความเป็นจริงแล้วมิได้มีการประกาศสถาปนา
ขึ้นในปีใด แต่คณะสงฆ์นิกายนี้ได้ดำเนินมาโดยลำดับตั้งได้กล่าวแล้ว

พระสงฆ์ในสมัยนี้ ปฏิบัติตามบทบัญญัติแห่งพระวินัยอย่างเคร่งครัด และพยายามที่จะคำนึง
ถึงความหมายของกฎเหล่านั้น ต้องเข้าใจความหมายของบทสวดมนต์ตลอดจนเหตุผลของพระวินัยที่ตนต้อง
ปฏิบัติตาม เจ้าฟ้ามงกุฎไม่ทรงมีพระประสงค์ที่จะให้ศิษย์ของพระองค์เชื่อและปฏิบัติตามพระองค์โดยปราศจาก
ความคิด ถ้ามีสิ่งใดสงสัยก็ควรพิจารณาให้รอบคอบ

ขนบธรรมเนียมที่ทรงตั้งขึ้นในวัดบวรนิเวศวิหารนั้น นอกจากปฏิบัติให้ถูกต้องตามพระวินัย
พระองค์ยังทรงแต่งคำมนต์การขึ้นใหม่เป็นคำมคธ เป็นร้อยแก้วบาง เป็นคาถาบาง ที่ใช้กันแพร่หลายทุกวันนี้

¹ เรื่องเดียวกัน, หน้า 265.

² หนังสือที่ระลึกครบรอบ 100 ปี แห่งวันสวรรคตพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว
และวันเสวยราชย์พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, หน้า 30.

ถึงวันพระ เสด็จลงประทานอุโบสถศีลและทรงเทศนาโดยมีพระโขนง อธิบายให้คนฟังเข้าใจง่าย แม้พระสงฆ์อื่นก็ท่องเทศนาโดยมีปากเหมือนกัน พระองค์ไม่โปรดให้เขียนหนังสือไว้เทศน์ ปรากฏว่ามีผู้นิยมฟังเทศน์กันมาก

เต็มในพระอุโบสถ¹

เจ้าฟ้ามงกุฎทรงบำรุงการศึกษาพระปริยัติธรรมให้เจริญรุ่งเรือง ทรงตั้งโรงเรียนสอนภาษาบาลีขึ้นที่วัดบวรนิเวศวิหาร ทรงอำนวยการสอนและการสอบเอง มีภิกษุสามเณรที่เป็นศิษย์ของพระองค์เข้าแปลในสนามหลวงได้เป็นเปรียญประโยคสูงหลายรูป งานชิ้นสำคัญของพระสงฆ์ธรรมยุติกนิกายคือการชำระพระไตรปิฎก² เมื่อทำเสร็จก็มีการคัดลอก ซึ่งในขณะนั้นตำราภาษาบาลียังเขียนด้วยอักษรขอม เจ้าฟ้ามงกุฎทรงเห็นว่า อักษรขอมนี้ทำให้อ่านเข้าใจผิดได้โดยง่าย จึงทรงคิดตัวอักษรขึ้นใหม่สำหรับศิษย์ของพระองค์ เรียกว่าอักษรอริยกะ³ นอกจากนั้น ยังโปรดให้ตีพิมพ์ตำราภาษาบาลีขึ้นหลายเล่มด้วยตัวอักษรที่ทรงคิดขึ้นเอง โดยให้แทนพิมพ์ที่พระองค์ทรงตั้งขึ้นที่วัดบวรนิเวศวิหาร เครื่องพิมพ์แทนนี้เป็นเครื่องแรกในประเทศไทย ที่นำมาใช้ในกิจพระพุทธศาสนา ก่อนนั้นคงมีแต่เครื่องพิมพ์ของเขาสอนศาสนาเท่านั้น

¹ สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส, ตำนานวัดบวรนิเวศวิหาร, หน้า 20.

² สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส, ตำนานพุทธเจดีย์สยาม, (พระนคร : โรงพิมพ์โสภณพิพรรฒธนากร, 2469), หน้า 127.

³ สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส, พระนิพนธ์เล่ม 2. (พระนคร : โรงพิมพ์มหามกุฏราชวิทยาลัย, 2497), หน้า 1. "อักษรอริยกะ คืออักษรซึ่งเจ้าฟ้ามงกุฎทรงประดิษฐ์ขึ้น ขณะที่ทรงผนวชอยู่ ณ วัดบวรนิเวศวิหาร มีลักษณะคล้ายภาษาอังกฤษ แต่ทรงปรับปรุงใหม่ให้เขียนง่ายขึ้น ทรงได้แบบมาจากอักษรโรมัน อักษรอริยกะนี้ทรงประดิษฐ์ขึ้นสำหรับใช้เขียนภาษาบาลีให้อ่านง่าย ทั้งนี้เพราะแต่เดิมมาภาษาบาลีเขียนด้วยอักษรขอมซึ่งอ่านยาก เพราะอักษรขอมมีหลายตัวที่คล้ายกัน ถ้าผู้อ่านไม่ชำนาญและไม่สังเกตก็จะอ่านผิด พระองค์จึงทรงประดิษฐ์อักษรอริยกะขึ้นใช้แทนอักษรขอม อักษรนี้ใช้ได้ทั้งแพร่หลายในคณะธรรมยุติกนิกายสมัยนั้น จนกระทั่งได้ทำตัวพิมพ์ใช้พิมพ์ทสวคณนคปาติโมกข์ เป็นเล่มหนังสือ ในระยะแรกมีผู้นิยมกันมากในขณะนั้น แต่มาในระยะหลังไม่ค่อยมีผู้นิยมใช้ เพราะมีได้ทรงกำหนดให้ใช้ต่อเนื่องกัน จึงไม่ปรากฏว่าได้ใช้กันในพื้นที่หลังจนบัดนี้"

ในระบายนั้น คงมีแต่เพียงคัมภีร์ภาษาบาลีบางเล่มในพระไตรปิฎกที่แปลเป็นภาษาไทย พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงมีพระราชประสงค์จะให้แปลเป็นภาษาไทยทั้งหมด เจ้าฟ้ามงกุฎ ทรงเห็นชอบด้วยอย่างยิ่ง เพราะพระองค์ทรงมีพระประสงค์ให้ประชาชนส่วนใหญ่เข้าใจหลักธรรมใน พระพุทธศาสนา ต่อมาจึงได้เริ่มมีการแปลพระไตรปิฎกออกเป็นภาษาไทยอย่างแพร่หลาย

เจ้าฟ้ามงกุฎทรงเน้นในเรื่องการศึกษาพระธรรมวินัย ทรงอธิบายหลักธรรมอันยุ่งยากซับซ้อน แก่ประชาชนด้วยถ้อยคำที่เข้าใจง่าย ทรงสั่งสอนว่าพระพุทธศาสนานี้เป็นมรดกแก่ประชาชนทั้งหมด ไม่ใช่แต่ เฉพาะพระสงฆ์เท่านั้น พิธีสงฆ์เทศน์มีแต่การสวดมนต์ภาษาบาลีซึ่งมีคฤหัสถ์บางคนที่ไม่เข้าใจ คณะสงฆ์จึง เพิ่มการสวดมนต์ภาษาไทยลงไป ปรากฏว่ามีผู้นิยมฟังเป็นจำนวนมาก เจ้าฟ้ามงกุฎทรงเน้นถึงหลักที่ว่า ธรรมทั้งหมดไม่ว่าคัมภีร์หรือช่วยจะมีผลเช่นเดียวกัน ซึ่งจะติดตามมาโดยหลีกเลี่ยงไม่ได้ และสิ่งที่พระสงฆ์คณะนี้ สนับสนุนมาก คือการทำบุญที่มีประโยชน์ต่อสังคม ทุกคนย่อมสามารถบำเพ็ญทานสุดแล้วแต่ความสามารถของตน เช่นในขณะที่คนมั่งมีอาจสร้างวัดหรือโรงพยาบาล คนยากจนก็อาจสร้างสะพานไม้ไผ่ข้ามลำธารหรือเก็บตมาม ึ่งให้พ้นจากทางเดิน พระสงฆ์คณะนี้ไม่แนะนำให้เชื่อถือโชคลาง แต่เน้นว่า เครื่องนำทางที่แน่นอนของมนุษย์ ก็คือเหตุผลของตนเอง

ความเคลื่อนไหวในการปฏิรูปพระพุทธศาสนา ซึ่งนำโดยเจ้าฟ้ามงกุฎในครั้งนั้น มีข้อเพื่อ ให้ได้หลักธรรมอันบริสุทธิ์และการปฏิบัติพิธีกรรมอันถูกต้องอย่างเดียวกัน แต่ยังเป็นไปเพื่อให้เข้าใจหลักสำคัญ ของพระพุทธศาสนาซึ่งได้แก่ การก้าวจากความมั่งงายไปสู่ความมีเหตุมีผล พระสงฆ์สมัยใหม่ไม่เพียงแต่ จะต้องปฏิบัติตามพระธรรมคำสั่งสอนและพระวินัยที่สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าได้ทรงบัญญัติไว้เท่านั้น ยังจะ ต้องเข้าใจพระธรรมคำสั่งสอนตลอดจนเหตุผลของพระวินัยบัญญัตินั้น ๆ ด้วย และในการปฏิรูปพระพุทธศาสนา ครั้งนั้น นับเป็นการฟื้นฟูพระพุทธศาสนาประการหนึ่ง เพราะในรัชกาลก่อน ๆ ก็ได้มีการฟื้นฟูพระพุทธศาสนา เช่นกัน ดังเช่นในรัชกาลที่ 1 มีการทำสังคายนาพระไตรปิฎก แต่เป็นการฟื้นฟูความรู้มีขึ้นในการปฏิบัติ ดังนั้นการปฏิรูปครั้งนี้ จึงถือเป็นการฟื้นฟูพระพุทธศาสนาในส่วนที่เกี่ยวกับข้อวัตรปฏิบัติของพระสงฆ์ หรืออาจ กล่าวได้ว่า เป็นการแก้ไขวัตรปฏิบัติของพระสงฆ์ให้ถูกต้องสมบูรณ์แห่งพระธรรมและพระวินัย

1 หนังสือที่ระลึกครบรอบ 100 ปีแห่งวันสวรรคตพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว และวันเสวยราชย์พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, หน้า 42.
2 สมเด็จพระมหาสมณเจ้ากรมพระยาวชิรญาณวโรรส, ความทรงจำ (พระนคร : โรงพิมพ์เจริญธรรม, 2495), หน้า 117.

อย่างไรก็ตาม การปฏิรูปพระพุทธศาสนาครั้งนั้น มิได้ทำให้ชาวพุทธทุกคนพอใจ พระสงฆ์บางรูปยังคงยึดถือประเพณีเดิมเนื่องจากความเคยชิน บางรูปก็เลื่อมใสอย่างเปิดเผย บางรูปเลื่อมใสแต่ไม่กล้าแสดงออกโดยเปิดเผยเพราะเกรงจะไม่พอพระราชหฤทัยในพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว แต่ก็นับว่าการปฏิรูปครั้งนั้นสำคัญมากในวงการพระพุทธศาสนาของประเทศไทย เพราะได้ช่วยให้พระพุทธศาสนาซึ่งกำลังจะเสื่อมโทรมเพราะการประพฤติกวีนิยของพระสงฆ์ กลับคืนสู่สภาพที่เข้มแข็งอีกครั้งหนึ่ง และนับเป็นประโยชน์ต่อพระสงฆ์ที่เข้มแข็งที่มีคู่แข่งช่วยกระตุ้นให้ปรับปรุงแก้ไขการปฏิบัติกิจพระศาสนาให้ดีขึ้นด้วย

ลักษณะสำคัญประการหนึ่งของพระสงฆ์ธรรมยุติกนิกาย ที่ต่างจากพระสงฆ์มหานิกาย คือ การครองจีวร และการถือบาตร เจ้าฟ้ามงกุฎทรงเลื่อมใสในพระสงฆ์มอญ ฉะนั้นจึงทรงให้พระสงฆ์มหานิกายใหม่ครองจีวรตามแบบมอญ คือห่มผ้าแหวกอก มีไม้ทักคุมอย่างพระสงฆ์มหานิกาย แต่การถือบาตรก็ต่างกัน ลักษณะเช่นนี้ทำให้พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวไม่ทรงพอพระราชหฤทัย ทั้ง ๆ ที่พระองค์ทรงสนับสนุนเจ้าฟ้ามงกุฎในการปฏิรูปพระพุทธศาสนา ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้เสด็จไปครองวัดบวรนิเวศวิหาร เพื่อเจ้าฟ้ามงกุฎจะได้ทรงสามารถเผยแผ่วัชรปฏิบัติอย่างกว้างขวาง แต่การที่พระสงฆ์ไทยครองจีวรตามแบบมอญนั้น ทรงเกรงว่า ถ้ามีจำนวนมากขึ้น เมืองไทยก็จะไ้ชื่อว่าเมืองมอญ แต่ก็มีใครทรงรับสั่งทักท้วงประการใด เพราะทรงเกรงว่าอาจจะเกิดความแตกราวในหมู่พระสงฆ์ จนกระทั่งไกลเวลาจะสวรรคต ได้โปรดให้สมเด็จพระยาเดชาดิศร นำความนี้ไปทูลกรมหมื่นนุชิตชิโนรส ซึ่งเป็นพระบรมญาติผู้ใหญ่ ทรงไว้อึ้งฉงนมากาสาวพัตร ทรงรู้พระสัจธรรม พระราชทานจีวรเป็นหนึ่งให้ไปถวาย มีรับสั่งว่า ถ้าครองได้ก็ให้ถวาย ถ้ามีรับสั่งให้เอากลับคืนมาเสีย กรมหมื่นนุชิตชิโนรสจะทรงอย่างไรก็ไม่ปรากฏ ฝ่ายเจ้าฟ้ามงกุฎเมื่อทรงทราบความไม่พอพระราชหฤทัยของพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวแล้ว จึงทรงปฏิญาณเลิกห่มผ้าอย่างมอญ และนับตั้งแต่นั้นมา ก็มีใครทรงจีวรแหวกอีกเลย

¹ A.B. Griswold, King Mongkut of Siam (Bangkok : Siam Society, 1961), P. 17.

² พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว วัดสมอรายอันมีนามว่าราชาธิวาส (พระนคร : โรงพิมพ์มหามกุฏราชวิทยาลัย, 2499), หน้า 41.

จนทรงลาผนวช¹ แต่ปัญหาเรื่องการครองจีวรนั้นยังคงมีอยู่ต่อมา ดังเช่นเมื่อเจ้าฟ้ามงกุฎเสด็จขึ้นครองราชสมบัติ ใน พ.ศ. 2394 ได้มีพระสงฆ์ธรรมยุติกนิกายจำนวนมาก เข้าชื่อกันยื่นฎีกาทูลเสนาบดี ขอให้ให้นำความกราบทูลว่าได้รับความเดือดร้อน เพราะต้องถูกบังคับให้ครองผ้าตามแบบที่ไม่เลื่อมใส ขอพระราชทานพระบรมราชานุญาตให้พระสงฆ์นิกายใหม่กลับครองแหวกตามเดิม พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงมีพระราชดำริที่จะไม่ให้เป็นการเสียสัจทั้ง 2 ฝ่าย จึงพระราชทานพระบรมราชวินิจฉัยว่า การปฏิบัติพระธรรมวินัย เป็นกิจของสงฆ์ปฏิบัติ มิใช่ราชกิจของพระเจ้าแผ่นดินที่จะทรงสั่งให้ทำประการใด เมื่อทรงมีพระบรมราชวินิจฉัย เช่นนี้ พระสงฆ์ธรรมยุติกนิกายจึงกลับแหวกตามเดิม²

คณะสงฆ์ธรรมยุติกนิกายที่ทรงสถาปนาขึ้นใหม่นี้ โปรดให้รวมอยู่ในคณะกลางของกรมหมื่นนุชิตชิโนรส ทั้งนี้เพราะไม่ทรงมีพระประสงค์ให้พระสงฆ์แตกแยกกันเอง และพระสงฆ์คณะนี้ยังมีไม่มากพอที่จะแยกเป็นอีกคณะหนึ่งต่างหาก เมื่อเจ้าฟ้ามงกุฎเสด็จขึ้นครองราชสมบัติ พระองค์อาจทรงเผยแพร่ นิกายสงฆ์ใหม่ให้กว้างขวางออกไปอีกได้ เพราะปรากฏว่ามีผู้เลื่อมใสศรัทธาในคณะนี้มาก แต่พระองค์ก็มีได้ทรงกระทำเช่นนั้น เพราะทรงเกรงว่าอาจจะทำให้เกิดโทษแก่บ้านเมือง ทำให้ประชาชนในประเทศแตกแยกกันเอง ฝ่ายพระสงฆ์หานิกายก็จะพากันเกรงกลัวว่าจะถูกบังคับให้แปลงเป็นธรรมยุติกนิกาย เช่นเดียวกับที่พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพระวิตก และอีกประการหนึ่ง ถ้าพระสงฆ์คณะนี้มีจำนวนมากเกินไปอาจทำให้การปฏิบัติพระธรรมวินัยเสื่อมลงได้ และพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงเคารพนับถือกรมหมื่นนุชิตชิโนรสมาก ค่ายเหตุนี้ จึงโปรดให้พระสงฆ์นิกายใหม่ขึ้นอยู่ในคณะกลางของกรมหมื่นนุชิตชิโนรสตามเดิม และทรงมีพระราชดำรัสสั่งในราชการว่า พระสงฆ์ทั้ง 2 นิกายในคณะกลางคือมหานิกาย และธรรมยุติกนิกาย ให้ถือเป็นอย่างเดียวกัน เช่นในพิธีสงฆ์ให้หมั้นครวกันทั้ง 2 นิกาย การจะทรงตั้งพระราชาคณะให้พิจารณาจากอายุพรรษาและคุณธรรม ไม่พิจารณาจากนิกาย เนื่องจากพระสงฆ์ธรรมยุติกนิกายมีกฎระเบียบวินัยเคร่งครัดมาก เป็นผลทำให้พระสงฆ์หานิกายแก้ไขข้อปฏิบัติของตนให้ดีขึ้นเป็นลำดับ และมีได้เกิดการแตกร้างในพระสงฆ์ทั้ง 2 นิกายตลอดรัชกาล

¹ ประชุมพระราชพงศาวดารที่ 4 พระราชพงศาวดารรัชกาลที่ 3, หน้า 92.

² สมเด็จพระมหาสมณเจ้ากรมพระยาวชิรญาณวโรรส, ความทรงจำ, หน้า 195.

การที่เจ้าฟ้ามงกุฎทรงสถาปนาคณะสงฆ์ธรรมยุติกนิกายขึ้น และโปรดให้รวมอยู่ในคณะกลางของกรมหมื่นนุชิตชิโนรส ทำให้กรมหมื่นนุชิตชิโนรสทรงรับภาระเพิ่มจากเดิมอีกมาก และยังคงทรงปฏิบัติพระองค์ให้เป็นที่เคารพนับถือของพระสงฆ์ทั้งสองนิกาย พระองค์ทรงเป็นพระสงฆ์หานิกายแท้ที่มีได้ทรงรังเกียจนิกายใหม่ พระสงฆ์ทั้งสองนิกายยอมแข่งขันกันศึกษาพระธรรมวินัยและประพฤติปฏิบัติอย่างเคร่งครัดมิให้ค้อยกว่ากัน ฉะนั้น กรมหมื่นนุชิตชิโนรสซึ่งทรงเป็นเจ้าคณะกลาง ก็ทรงบัญชาการพระสงฆ์หานิกายให้เคร่งครัดต่อการปฏิบัติพระธรรมวินัย และทรงปฏิบัติพระองค์ให้เป็นที่เลื่อมใสศรัทธาของพุทธศาสนิกชนทั่วไป

ไม่มีหลักฐานปรากฏแน่ชัดว่า กรมหมื่นนุชิตชิโนรสทรงมีความเห็นหรือทรงมีปฏิริยาใด ๆ ในการที่เจ้าฟ้ามงกุฎทรงตั้งนิกายใหม่ขึ้น แต่พอสันนิษฐานได้จากลักษณะต่าง ๆ ที่แสดงให้เห็นว่า พระองค์มิได้ทรงรังเกียจพระสงฆ์นิกายใหม่ กล่าวคือ เจ้าฟ้ามงกุฎและพระองค์ทรงเคารพนับถือกันมาก พระองค์ทรงมีศักดิ์เป็นพระปิตุลา และทรงเป็นพระอาจารย์ของเจ้าฟ้ามงกุฎ การที่เจ้าฟ้ามงกุฎโปรดให้รวมพระสงฆ์นิกายใหม่อยู่ในคณะกลางนั้น ไม่แยกเป็นคณะหนึ่งต่างหากทั้ง ๆ ที่พระองค์ทรงสามารถกระทำได้ ย่อมแสดงว่าทรงเคารพนับถือกรมหมื่นนุชิตชิโนรสมาก ส่วนกรมหมื่นนุชิตชิโนรสก็ทรงยกย่องเจ้าฟ้ามงกุฎมากเช่นกัน การที่มีพระสงฆ์เกิดขึ้นใหม่อีกนิกายหนึ่ง พระองค์ทรงเห็นว่าเป็นผลดีที่จะช่วยให้พระสงฆ์นิกายเดิมแก้ไขการปฏิบัติพระธรรมวินัยอันบกพร่องเพื่อให้ดีเท่าเทียมนิกายใหม่ อีกประการหนึ่ง ทั้งเจ้าฟ้ามงกุฎและกรมหมื่นนุชิตชิโนรสก็ทรงผนวชเป็นพระภิกษุด้วยกัน ทรงมีความเห็นอกเห็นใจกัน เช่นในตอนปลายรัชกาลที่ 3 มีผู้ตั้งตนเป็นศัตรูต่อเจ้าฟ้ามงกุฎ คือหม่อมเจ้าไกรสร (กรมหลวงรักษมรเศรษฐ) และคงจะตั้งตนเป็นศัตรูต่อกรมหมื่นนุชิตชิโนรสด้วย เพราะทั้งสองพระองค์ทรงสนิทสนมกันมาก¹ จึงทรงพระวิตกว่า ถ้าพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จสวรรคต และราชสมบัติได้แก่เจ้านายบางพระองค์ อาจถูกเบียดเบียนได้รับความเดือดร้อน จึงทรงพระดำริเห็นพร้อมกันว่า ควรจะสร้างวัดเล็ก ๆ ให้อยู่ห่างไกลพระนคร เมื่อถึงเวลาคัมภีร์จะได้เสด็จไปประทับ ณ วัดแห่งนั้น เจ้าฟ้ามงกุฎจึงทรงสร้างวัดบรมนิวาส ส่วนกรมหมื่นนุชิตชิโนรส ทรงสร้างวัด ชีโนรส แต่ก็ไม่ปรากฏว่าได้มีเหตุร้ายแรงใด ๆ เกิดขึ้นเลย²

¹ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, วัดสมอรายอันมีนามวารราชานิวาส, หน้า 41.

² รัชฎาธิ สุนทรสังคราม, กรมสมเด็จพระปรมานุชิตชิโนรส, หน้า 205.

การปฏิรูปพระพุทธศาสนาโดยเจ้าฟ้ามงกุฎ ส่วนใหญ่ดำเนินไปโดยราบรื่น แม้พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวจะไม่ทรงพอพระทัยในเรื่องการครองจีวรก็ตาม แต่เจ้าฟ้ามงกุฎก็ทรงสามารถแก้ไขได้ ไม่มีผู้ใดขัดต่อการปฏิรูปของพระองค์อย่างเด่นชัด แม้กรมหมื่นนุชิตชิโนรสเองซึ่งทรงเป็นพระสงฆ์มหานิกาย ก็ทรงปฏิบัติพระองค์ได้อย่างเหมาะสม ทรงปกครองพระสงฆ์ทั้งสองนิกายด้วยความยุติธรรม ถ้าพระองค์จะทรงเป็นผู้นำในการต่อต้านก็อาจจะทรงกระทำได้ เพราะทรงเป็นพระราชาคณะผู้ใหญ่ ทรงปกครองพระสงฆ์พระนคร และทรงเป็นที่เคารพนับถือของพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว และเจ้าฟ้ามงกุฎ ตลอดจนประชาชนทั่วไป ถ้าพระองค์ทรงเป็นผู้นำในการต่อต้าน พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวอาจจะทรงเข้าร่วมกับพระองค์ เพราะไม่ทรงพอพระทัยในเรื่องการครองจีวรอยู่แล้ว แต่กรมหมื่นนุชิตชิโนรสทรงเห็นประโยชน์และความสำคัญของการปฏิรูปพระพุทธศาสนา จึงมิทรงต่อต้าน เพราะทรงเห็นว่า ในระยะนั้น พระพุทธศาสนากำลังอยู่ในสภาพเสื่อมโทรม การปฏิรูปของเจ้าฟ้ามงกุฎจึงประสบความสำเร็จและเป็นผลดีแก่วงการพระพุทธศาสนา เพราะช่วยให้พระพุทธศาสนาเจริญรุ่งเรือง ดังนั้น กรมหมื่นนุชิตชิโนรส จึงทรงมีความสำคัญต่อการปฏิรูปพระพุทธศาสนาในครั้งนั้นด้วย

เท่าที่กล่าวมานี้ แสดงให้เห็นถึงสภาพพระพุทธศาสนาโดยทั่วไปในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ว่ามีคณะบาทหลวงและมิชชันนารี เข้ามาเผยแพร่คริสต์ศาสนา และการที่เจ้าฟ้ามงกุฎทรงปฏิรูปพระพุทธศาสนาด้วยการสถาปนาคณะสงฆ์ธรรมยุติกนิกายขึ้น นอกจากนั้นยังแสดงให้เห็นว่า สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส ครั้งทรงดำรงพระอิสริยยศเป็นกรมหมื่นนุชิตชิโนรส ทรงมีความสำคัญมากต่อการปฏิรูปพระพุทธศาสนาในครั้งนั้น

ในตอนต่อไปนี้จะได้อธิบายถึงบทบาทของสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรสที่เกี่ยวข้องกับพระพุทธศาสนาโดยทรงนับตั้งแต่สมัยรัชกาลที่ 2 จนถึงรัชกาลที่ 4 ระหว่างที่ทรงดำรงตำแหน่งอธิบดีสังฆวัดพระเชตุพน ทรงช่วยปฏิสังขรณ์วัดพระเชตุพนในการฟื้นฟูวิชาความรู้ด้านวิชาการ เมื่อทรงเป็นเจ้าคณะกลาง ทรงวิชันนาพระราชูปถัมภ์ถวาย นอกจากนั้นยังทรงพระนิพนธ์วรรณคดีในทางพระพุทธศาสนาไว้มากมายอีกด้วย การกิจต่าง ๆ ในการทำนุบำรุงพระพุทธศาสนาของพระองค์ ส่วนใหญ่แล้วทรงปฏิบัติในรัชกาลที่ 3 เพราะในรัชกาลที่ 4 ทรงพระชรา และทรงพระประชวรบ่อยครั้ง พระสมณกิจในระยะนี้จึงเป็นเพียงทรงเทศนาถวายพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ในการพระราชพิธีสำคัญ ๆ เช่น เทศน์มหาชาติกัณฑ์นครกัณฑ์ ถวายตามธรรมเนียมสืบมาแต่รัชกาลก่อน ดังนั้นจึงจะกล่าวเฉพาะการปฏิบัติงานของพระองค์ในรัชกาลที่ 3 เป็นส่วนใหญ่

ทรงดำรงตำแหน่งอธิบดีสังฆวัดพระเชตุพน

ใน พ.ศ. 2357 พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส เมื่อครั้งทรงดำรงพระอิสริยยศเป็นพระองค์เจ้าवासกรี ทรงเป็นอธิบดีสังฆวัดพระเชตุพน ทรงมีพรชาน้อยที่สุด เพราะทรงผนวชเป็นพระภิกษุได้เพียง 3 พรรษา เท่านั้น แต่การที่ได้ทรงครองวัดตั้งแต่พรชาน้อยเช่นนี้ ย่อมแสดงให้เห็นว่าพระองค์ทรงพระปรีชาสามารถมากทั้งในด้านการปกครองและการปฏิบัติกิจพระศาสนา จนเป็นที่ไว้วางพระราชหฤทัยของพระเจ้าแผ่นดิน ในขณะที่นั้นคงจะไม่มีพระสงฆ์องค์ใดที่มีความสามารถและทรงคุณธรรมเท่าพระองค์ การที่ได้เป็นอธิบดีสังฆวัดพระเชตุพนนี้ถือว่าสำคัญอย่างยิ่ง เพราะวัดพระเชตุพนเป็นวัดใหญ่ที่มีความสำคัญมาตั้งแต่รัชกาลที่ 1 ดังนั้น การกิจในการปกครองคณะสงฆ์จึงสำคัญตามไปด้วย แต่พระองค์ก็ทรงสามารถปกครองพระสงฆ์ภายในวัดให้อยู่ในระเบียบวินัย ไม่มีความวุ่นวายเกิดขึ้น ทรงใช้ความเมตตาและความยุติธรรมเป็นหลักสำคัญในการปกครอง ทรงถือคณะสงฆ์เป็นใหญ่ ดังนั้นการปกครองพระสงฆ์ภายในวัดพระเชตุพนในสมัยของพระองค์จึงเรียบร้อยและมีระเบียบแบบแผน ทรงมีความสามารถเป็นพิเศษในการดูแลเสนาสนะภายในวัด วัดพระเชตุพนในสมัยของพระองค์จึงเป็นวัดที่สวยงามน่าชมมีชื่อเสียงเป็นที่เชิดหน้าชูตาของชาติ มีปูชนียวัตถุสำคัญเกี่ยวกับพระพุทธศาสนามากมาย และมีสถาปัตยกรรมอันสวยงามสดงดงามอีกด้วย

ในขณะที่ทรงดำรงตำแหน่งอธิบดีสังฆวัดพระเชตุพนนั้น การกิจสำคัญที่สุดประการหนึ่งของพระองค์คือ ทรงช่วยปฏิสังขรณ์วัดพระเชตุพนในการฟื้นฟูวิชาความรู้ด้านวิชาการ การปฏิสังขรณ์วัดพระเชตุพนนั้นสืบเนื่องมาจากการที่พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงเอาพระทัยใส่ในการสร้างพระอารามต่าง ๆ ทรงมีพระราชประสงค์จะให้กรุงรัตนโกสินทร์เจริญรุ่งเรืองเต็มไปทั่ว เจดีย์สถานเหมือนอย่างสมัยกรุงศรีอยุธยา ซึ่งมักเรียกกันว่า "ครึ่งบ้านเมืองดี" แต่เมื่อพิจารณาจะเห็นว่าเป็นการปฏิสังขรณ์วัดเก่ามากกว่าที่จะสร้างขึ้นใหม่ ประกอบกับถาวรวัตถุสถานต่าง ๆ ที่สร้างขึ้นในสมัยกรุงศรีอยุธยาและต้นกรุงรัตนโกสินทร์ชำรุดทรุดโทรมเป็นจำนวนมาก จึงสมควรปฏิสังขรณ์ใหม่นั้นคงถาวรก่อนที่จะสร้างขึ้นใหม่ ในที่นี้จะกล่าวเฉพาะการปฏิสังขรณ์วัดพระเชตุพน

¹ ม.ร.ว. สุนนชาติ สวัสดิ์กุล, ประวัติครุ, หน้า 3.

² สมเด็จพระมหาสมณเจ้ากรมพระยาวชิรญาณวโรรส, มูลเหตุแห่งการสร้างวัดในประเทศไทย

(พระนคร : โรงพิมพ์อ่ำพลพิทยา, 2502), หน้า 24.

ใน พ.ศ. 2374 พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงมีพระราชประสงค์ที่จะปฏิสังขรณ์
วัดพระเชตุพน ดังปรากฏในพระนิพนธ์ของสมเด็จพระยาคำรงราชานุภาพ ความว่า

"เมื่อในรัชกาลที่ 3 มีการที่ทรงสร้าง ทรงบูรณะ และทรงออกทุนการสร้างวัดที่มีจำนวนมาก
ยิ่งกว่ารัชกาลแรกก่อนหรือภายหลังมา เพราะเหตุว่าตั้งแต่สถาปนาพระนครอมรรัตนโกสินทร์ เป็น
ราชธานี สมเด็จพระเจ้าอยู่หัวในรัชกาลก่อน ๆ ได้ทรงสถาปนาและทำนุบำรุงวัดกุสถาน และกิจการ
อย่างอื่นเจริญมาโดยลำดับ รัชกาลที่ 3 ถึงสมัยที่จะทรงบำรุงความเจริญส่วนจรรยาและวิชาความรู้
อันอาศัยวัดเป็นศึกษาสถาน จึงทรงสถาปนาพระอารามเพื่อให้เจริญธรรมานุธรรมปฏิบัติ และการศึกษา
ของไพร่ฟ้าชาวแผ่นดิน อันนี้เป็นข้อสำคัญในพระราชประสงค์ของพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว
ก็พระอารามทั้งหลายซึ่งทรงสถาปนาขึ้น วัดพระเชตุพน ซึ่งสร้างเป็นพระอารามใหญ่ยิ่งกว่าวัดอื่น ๆ
มาแต่ในรัชกาลที่ 1 ถึงรัชกาลที่ 3 ชำรุดทรุดโทรมลง พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว จึงทรง
ปฏิสังขรณ์ แต่ในการที่ทรงปฏิสังขรณ์วัดพระเชตุพน มีพระราชประสงค์พิเศษอีกอย่างหนึ่ง ซึ่งจะให้
เป็นแหล่งเล่าเรียนวิชาความรู้ของมหาชน ไม่เลือกชั้นบรรดาศักดิ์ ถ้าจะเรียกอย่างทุกวันนี้ ก็คือจะให้
เป็นมหาวิทยาลัย เพราะในสมัยนั้นยังไม่มีหนังสือไทยได้ การเล่าเรียนส่วนสามัญศึกษามีที่
เรียนอยู่ตามวัดทั่วไป แต่ส่วนวิสามัญศึกษาอันจะเป็นวิชาอาชีพของคนทั้งหลาย ยังศึกษาได้แต่ในสกุล
ผู้นอกสกุล โดยเฉพาะที่เป็นชนพลเมืองสามัญไม่มีโอกาสที่จะเรียนได้ พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้า
เจ้าอยู่หัว จึงทรงพระกรุณาโปรดฯ ให้รวบรวมเลือกสรรพดำรับตำราต่าง ๆ ซึ่งสมควรจะเล่าเรียน
เป็นชั้นวิสามัญศึกษา มาตรวจตราแก้ไข ใส้ของเดิมบ้าง หรือประชุมผู้รู้หลักในวิชานั้น ๆ ให้แต่งขึ้น
ใหม่บ้าง แล้วโปรดฯ ให้จารึกแผ่นศิลาประทับไว้ในบริเวณวัดพระเชตุพน มีรูปเขียนและรูปปั้นประกอบ
กับตำรานั้น ๆ โดยมาก เพื่อคนทั้งหลายไม่เลือกวรรณะชั้นใด ๆ ใครมีใจรักวิชาอย่างใดก็ให้
สามารถเล่าเรียนได้จากศิลาจารึกที่วัดพระเชตุพน เรื่องที่จารึกไว้ในวัดพระเชตุพนจึงมีหลายอย่าง
ทั้งเป็นความรู้ส่วนวรรณคดี โบราณคดี และสาคราคมต่าง ๆ เป็นอันมาก และได้เป็นประโยชน์แก่
ผู้ศึกษามากดังพระราชประสงค์แต่ในรัชกาลที่ 3"

ในการปฏิสังขรณ์นั้นได้เริ่มทำพร้อมกันเมื่อ พ.ศ. 2375 การปฏิสังขรณ์เสนาสนะกุฏิสงฆ์ สำเร็จบริบูรณ์ก่อนถาวรวัตถุทั้งปวง พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวได้เสด็จพระราชดำเนิน พระราชทานเสนาสนะกุฏิสงฆ์แก่พระสงฆ์ ซึ่งสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส ครั้งทรง ดำรงพระอิสริยยศเป็นกรมหมื่นนุชิตชิโนรส อธิบดีสงฆ์วัดพระเชตุพน ทรงเป็นประธาน ต่อมาใน พ.ศ. 2377 จึงเสด็จพระราชดำเนินทรงวางอิฐทอง อิฐนาค อิฐเงินลงในที่อันจะก่อสร้างเป็นพระอุโบสถเป็นพระฤกษ์ ตามพระราชประเพณี¹

การที่ทรงปฏิสังขรณ์วัดพระเชตุพนเป็นการใหญ่ในครั้งนั้น ควดยเหตุที่ทรงพระราชดำริจะให้ วัดพระเชตุพน เป็นสถานที่สำหรับประชาชนทั่วไปได้ศึกษาวิชาความรู้ต่าง ๆ เพราะในสมัยนั้นยังไม่มีวิธี พิมพ์หนังสือและไม่มีโรงเรียน วัดจึงถือว่าเป็นสถานศึกษาสำคัญ การศึกษาในครั้งนั้นเป็นเพียงการเรียน สถานสามัญศึกษาที่เรียนกันตามวัด แต่ส่วนวิสามัญศึกษาซึ่งเป็นวิชาชั้นนั้น ประชาชนทั่วไปไม่มีโอกาสได้ศึกษา เพื่อนำไปประกอบอาชีพ พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวจึงโปรดฯ ให้ประชุมนักปราชญ์ราชบัณฑิต และนายช่างต่าง ๆ ที่มีความรู้ความชำนาญในวิชานั้น ๆ โดยช่วยกันทำเป็นตำราวิชาต่าง ๆ เป็นรูปปั้น รูปเขียน รูปหล่อ เป็นต้น ที่เป็นหนังสือก็โปรดฯ ให้จารึกลงในแผ่นศิลาประดับไว้ในที่เปิดเผย เมื่อ ประชาชนมีความประสงค์จะเรียนวิชาใด ๆ ก็สามารถศึกษาได้ด้วยตนเองในวัดพระเชตุพน นับเป็นประโยชน์ ต่อการศึกษาเบื้องต้นที่สมควรแก่สมัยโบราณ

พร้อมกับการปฏิสังขรณ์วัด ได้มีการฟื้นฟูความรู้ด้านวิชาการด้วย ซึ่งเป็นผลมาจากการ ปฏิสังขรณ์ถาวรวัตถุสถานต่าง ๆ ในวัดนั้น นักปราชญ์เป็นแรงสำคัญในงานคานานคือ สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส ได้ทรงพระนิพนธ์ตำราต่าง ๆ จารึกไว้ในวัดเป็นจำนวนมาก ตำรา เหล่านั้นทรงพระนิพนธ์เป็น โคลง ฉันท์ กาพย์ หลายเรื่อง ดังปรากฏตลอดมาจนกระทั่งบัดนี้ มีฉันทมาตรพดติ และวรรณพดติ โคลงฤกษ์คัตถน โคลงคันบาทกฤษรว่าควยมนุชิตทางภาษา โคลงกลบทจารึกพระวิหารทิศ พระอุโบสถ และอื่น ๆ อีก ล้วนเป็นโคลงพระนิพนธ์ของพระองค์ทั้งสิ้น นอกจากนั้น ในการที่ทรงปฏิสังขรณ์

¹ ประวัติวัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม (พระนคร : โรงพิมพ์กัณฑ์ประคิมรุ 2497).

วัดพระเชตุพนครั้งนี้ พระองค์ยังได้ทรงโคลงกั้นบาทกฤษณ และพิพิธมาลีสรรเสริญพระเกียรติยศของ พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวจาร์กไว้อีกเรื่องหนึ่ง¹

เนื่องจาก สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส ทรงตั้งวิชาญในวิชาการ ต่าง ๆ หลายด้าน ทรงทรงรับหน้าที่พิมพ์ตำราต่าง ๆ หลายเรื่องสำหรับจารึกไว้ในวัดพระเชตุพน วัดพระเชตุพนในสมัยนั้นจึงเปรียบเสมือนวิทยาลัยแห่งแรกของประเทศไทย เป็นสถานที่เล่าเรียนวิชาความรู้ ถึง 4 สาขา ได้แก่พระพุทธศาสนา ศิลปกรรม อักษรศาสตร์ และแพทยศาสตร์ งานที่พระองค์ทรงนิพนธ์ ไว้ในครั้งนั้นยังปรากฏอยู่จนกระทั่งปัจจุบันนี้ จะเห็นได้ว่างานเหล่านั้นเป็นงานที่นับว่ายุ่งยาก แต่ก็ทรงมีความเพียรพยายามจนสำเร็จลุล่วงดี

วัดพระเชตุพนเป็นวัดใหญ่ เมื่อวัดกุดสถานต่าง ๆ ภายในวัดชำระทุกข์โศกกรมก็สมควรจะปรับปรุง ใหม่อีกสักทีเหมือนเดิม เพราะวัดเป็นที่พำนักของพระสงฆ์สืบอายุพระพุทธศาสนา โดยเฉพาะวัดพระเชตุพนนี้ มีความสำคัญมาตั้งแต่รัชกาลที่ 1 ประกอบกับมีพระราชวงศ์ชนพระองค์เจ้า คือสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรสทรงผนวชมาตั้งแต่รัชกาลที่ 1 และทรงเป็นพระราชอาคันตุกะของวัดนี้มาแต่ในรัชกาล ที่ 2 วัดนี้จึงเป็นเสมือนสถานที่เผยแพร่พระพุทธศาสนาของประเทศไทยในระบายนั้น

ทรงดำรงตำแหน่งเจ้าคณะกลาง

ในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว เมื่อทรงปฏิสังขรณ์วัดพระเชตุพนเสร็จแล้ว โปรดให้รวมวัดต่าง ๆ ในกรุงเทพฯ ทั้งวัดหลวงและวัดราษฎร์ ซึ่งเคยขึ้นกับคณะเหนือบ้าง คณะใต้บ้าง ให้รวมกันเป็นคณะหนึ่งต่างหากเรียกว่า คณะกลาง² ทรงตั้งสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส ครองทรงดำรงพระอิสริยยศเป็นกรมหมื่นนุชิตชิโนรส อธิบดีสงฆ์วัดพระเชตุพนเป็นเจ้าคณะ ทรงมีพระอำนาจวา ญาลาววัดทั้งปวงในแขวงกรุงเทพฯ

¹ ประชุมจารึกวัดพระเชตุพนเล่ม 1 จำพวกความเรียง (พระนคร : โรงพิมพ์โสภณ- พิพรรฒธนากร, 2472), หน้า 41.

² พระพจนวิลาส (อนัน) ทำเนียบสมณศักดิ์ (พระนคร : โรงพิมพ์บำรุงนุกุลกิจ, 2445), หน้า 2.

ก่อนที่จะมีคณะกลางนั้น คณะสงฆ์ไทยแบ่งเป็นคณะใหญ่ 2 คณะ คือ คณะเหนือ ซึ่งสมเด็จพระอริยวงศ์เป็นเจ้าคณะใหญ่ และคณะใต้ สมเด็จพระวันรัตน์เป็นเจ้าคณะใหญ่ ถ้ารวมทั้งคณะอริยวงศ์ซึ่งมีแต่ตำแหน่งเจ้าคณะ จึงรวมเป็น 3 คณะ เมื่อมีคณะกลางเกิดขึ้น คณะสงฆ์จึงแบ่งเป็น 4 คณะ คือ คณะเหนือ คณะใต้ คณะอริยวงศ์ และคณะกลาง¹ สำหรับวัดต่าง ๆ ที่ขึ้นในคณะกลางของสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรสมีทั้งหมด 61 พระอาราม

หนึ่ง ตำแหน่งเจ้าคณะกลางนี้ ต่อมาในรัชกาลที่ 4 ปรากฏว่าได้ทรงยกตำแหน่งพระพุทฺธโฆษาจารย์ (ฉิม) วัดโมฬีโลก ขึ้นเป็นสมเด็จพระพุทฺธโฆษาจารย์ เจ้าคณะกลาง มาอยู่วัดมหาธาตุ แต่ตามความเป็นจริงการบังคับบัญชาว่ากล่าวคณะกลางอยู่ที่วัดพระเชตุพน แม้เมื่อสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส สิ้นพระชนม์แล้ว คณะกลางก็ยังคงขึ้นในพระอริฐของพระองค์ มีฐานานุกรมพระอริฐบังคับบัญชาว่ากล่าวตลอดมาจนถึงรัชกาลที่ 5

การที่พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวโปรดฯ ให้รวมวัดต่าง ๆ ในกรุงเทพฯ ขึ้นเป็นคณะกลางต่างหากนั้น ก็เพื่อให้การปกครองคณะสงฆ์ระเบียบเรียบร้อยยิ่งขึ้น เพราะแตกอนวัดในกรุงเทพฯ ยังแยกกันขึ้นกับคณะอื่น เมื่อรวมกันเช่นนี้แล้วย่อมสะดวกในการปกครอง การที่สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรสทรงได้รับแต่งตั้งให้ทรงดำรงตำแหน่งเจ้าคณะกลางนั้น ย่อมแสดงให้เห็นว่าพระองค์ทรงมีพระปรีชาสามารถมากในการปกครองหมู่คณะ งานในหน้าที่เดิมของพระองค์คือทรงเป็นอธิบดีสงฆ์วัดพระเชตุพนก็มีภาระมากอยู่แล้ว ครั้นมาทรงเป็นเจ้าคณะกลางอีกต้องทรงปกครองดูแลวัดต่าง ๆ ถึง 61 แห่ง ทำให้ทรงมีภาระมากยิ่งขึ้น แต่พระองค์ทรงสามารถปกครองได้อย่างทั่วถึงและเป็นระเบียบเรียบร้อยไม่ปรากฏว่าได้มีเรื่องยุ่งยากร้ายแรงเกิดขึ้นในวัดต่าง ๆ เลย

ระหว่างที่ทรงดำรงตำแหน่งเจ้าคณะกลางอยู่นั้น พระองค์คงจะทรงปฏิบัติภารกิจทางด้านพระศาสนาาก จึงทำให้วัดต่าง ๆ ที่อยู่ในการปกครองของพระองค์เป็นระเบียบเรียบร้อยดี แทนที่เสียคาบที่ไม่พบหลักฐานใด ๆ ที่แสดงให้เห็นถึงภารกิจต่าง ๆ เหล่านั้นของพระองค์ ทั้งนี้อาจเป็นเพราะเอกสารในสมัยของพระองค์ เช่นลายพระหัตถ์หายสาบสูญไป จึงไม่สามารถจะแสดงให้เห็นผลงานของพระองค์ในคานนี้ได้ชัดเจน

¹ เรื่องเดียวกัน, หน้า 3.

ทรงถวายวิสัชนาแก่พระราชปจดาธรรมต่าง ๆ ของพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว

ประเพณีการมีพระราชปจดา หมายถึงการที่พระเจ้าแผ่นดินทรงมีรับสั่งถามข้อธรรมต่าง ๆ ซึ่งทรงสงสัย ให้พระราชอาณาประชาราษฎร์ถวายวิสัชนา ประเพณีนี้มีมาตั้งแต่สมัยกรุงศรีอยุธยาเป็นราชธานี ครั้นถึงสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ในรัชกาลที่ 1 เป็นระยะเวลาที่พระพุทธศาสนากำลังเสื่อมโทรม พระไตรปิฎกชำรุดเสียหาย เนื่องจากเสียกรุงแก่พม่าครั้งสุดท้าย และการจลาจลตอนปลายรัชกาลพระเจ้ากรุงธนบุรี พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกทรงมีพระราชประสงค์ที่จะฟื้นฟูทำนุบำรุงพระพุทธศาสนา โปรดฯ ให้ทำสังคายนาพระไตรปิฎกใน พ.ศ. 2331 ทรงมีพระราชประสงค์ให้พระราชอาณาประชาราษฎร์เอาใจใส่ตรวจตราพระไตรปิฎก ให้มีความรู้แตกฉานในพระธรรมวินัย จึงได้ทรงมีพระราชปจดาในข้อธรรมต่าง ๆ โดยให้พระราชอาณาประชาราษฎร์ถวายวิสัชนา การถวายวิสัชนานี้จำต้องค้นคว้าคัมภีร์ต่าง ๆ ซึ่งรวมอยู่ในพระไตรปิฎกอย่างละเอียดถี่ถ้วน ถ้าไม่ทรงมีพระราชปจดา พระราชอาณาประชาราษฎร์ก็อาจจะไม่สนใจอ่านพระไตรปิฎก เป็นการช่วยให้พระราชอาณาประชาราษฎร์อ่านพระธรรมวินัยในพระไตรปิฎกมากขึ้น จึงทรงมีพระราชปจดาบ่อยครั้ง พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวในรัชกาลต่อ ๆ มาที่ทรงปฏิบัติตามแบบอย่างครั้งรัชกาลที่ 1 พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวไม่ใคร่ทรงมีพระราชปจดามากนัก เพราะการเล่าเรียนพระไตรปิฎกเพื่อผูกตังแต่ครั้งทรงผนวชอยู่ในรัชกาลที่ 3 ฉะนั้น เหตุที่จะทรงพระปริวิตกว่าพระราชอาณาประชาราษฎร์จะไม่เอาใจใส่ศึกษาพระไตรปิฎกนั้นไม่มีเหมือนครั้งในรัชกาลที่ 1 ส่วนพระองค์ก็ทรงแตกฉานในพระไตรปิฎกจึงทรงอธิบายเสียเองโดยมาก ในรัชกาลที่ 5 ปรากฏพระราชปจดาเพียง 2 เรื่อง เพื่อรักษาราชประเพณีซึ่งเคยมีมาแต่ก่อนให้คงอยู่เท่านั้น

ประเพณีดังกล่าวมานี้เป็นการช่วยส่งเสริมให้พระพุทธศาสนาเจริญรุ่งเรืองเรื่องทางหนึ่ง เพราะต้องอาศัยหลักฐานเกี่ยวกับพระธรรมวินัยจากพระไตรปิฎกเป็นที่ตั้ง พระไตรปิฎกเป็นที่รวบรวมคำสั่งสอนของสมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าที่ช่วยโอบอุ้มมนุษย์ด้วยกันในโลกอย่างมีสันติสุข และผู้ที่ทำหน้าที่นำพระธรรมวินัยจากพระไตรปิฎกมาเทศนาสั่งสอนประชาชนก็คือพระสงฆ์ ถ้าพระสงฆ์ไม่มีความรู้ในพระไตรปิฎกก็จะไม่ช่วยให้พระพุทธศาสนาเจริญรุ่งเรืองขึ้นได้ กลับจะทำให้เสื่อมโทรมลง ฉะนั้นพระสงฆ์จะต้องรู้และเข้าใจพระธรรมวินัยที่มีอยู่ในพระไตรปิฎกเป็นอย่างดี

¹ ประชุมพระราชปจดาภาคที่ 4 : พระราชปจดาในรัชกาลที่ 3

ในรัชกาลที่ 3 สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส เมื่อครั้งทรงดำรงพระอิสริยยศเป็นกรมหมื่นนุชิตชิโนรส ทรงเป็นองค์วิสัยนาพระองค์หนึ่งร่วมกับพระราชาคณะอื่น ๆ ที่ถวายวิสัยนาแก่พระราชปวงคารมต่าง ๆ ของพระเจ้าแผ่นดิน ทรงถวายวิสัยนาทั้งหมดรวม 9 เรื่อง¹ แต่ละเรื่องมีความสำคัญต่อพระพุทธศาสนา ในการจะถวายวิสัยนาแต่ละเรื่องนั้น ต้องทำการค้นคว้าอย่างละเอียดจากพระไตรปิฎก จึงจะได้คำตอบที่ถูกต้อง สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส ทรงเป็นนักปราชญ์ทางพระพุทธศาสนา ทรงสามารถถวายวิสัยนาได้อย่างถูกต้องและเหมาะสมด้วยเหตุผลทุกประการ ผู้ที่จะมีความสามารถถึงขนาดนั้นย่อมต้องอาศัยความรู้ในพระไตรปิฎกอย่างแตกฉาน และต้องทรงมีปฏิภาณเป็นเลิศ เพราะในคำถวายวิสัยนาแต่ละเรื่องนั้นได้ทรงยกหลักฐานในพระคัมภีร์ เป็นเครื่องประกอบ และทรงคิดหาเหตุผลต่าง ๆ มาเป็นข้อสนับสนุนอย่างชัดแจ้ง จนเป็นที่พอพระราชหฤทัยของพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว นับเป็นงานที่ต้องอาศัยความรู้กว้างขวาง ความชำนาญ และความมีไหวพริบพร้อมในเวลาเดียวกัน แต่ที่ทรงสามารถปฏิบัติสำเร็จผลด้วยดี เป็นที่น่าสังเกตุว่า บรรดาคำถวายวิสัยนาแก่พระราชปวงคาในรัชกาลที่ 3 นั้น ส่วนใหญ่เป็นส่วนวนของพระองค์ทั้งสิ้น แต่ไม่เป็นที่น่าแปลกใจ เพราะพระองค์ทรงเป็นนักอักษรศาสตร์ ทรงสนพระทัยในงานคานาน้อยแล้ว และพระองค์ทรงได้รับความรู้อย่างแตกฉานจากสมเด็จพระวันรัตน์ พระอาจารย์ ฉะนั้น จึงไม่เป็นของยากสำหรับพระองค์ที่จะทรงถวายวิสัยนาแก่พระราชปวงคาได้อย่างถูกต้องและสละสลวย แสดงให้เห็นถึงพระปรีชาสามารถในคานพระพุทธศาสนาว่าทรงรอบรู้ถึงขั้นปราชญ์ทางศาสนาอย่างแท้จริง²

พระองค์ทรงเป็นตัวอย่างของพระสงฆ์ทรงความรู้ในพระพุทธศาสนา ทรงเป็นพระเถระผู้ใหญ่ ทรงปกครองพระสงฆ์พระนกร ทรงสามารถปฏิบัติพระองค์ในฐานะทรงเป็นผู้นำพระสงฆ์ทั้งปวงได้อย่างเหมาะสม การที่ทรงรอบรู้และเข้าใจในพระไตรปิฎกอย่างแตกฉานนี้ ย่อมแสดงให้เห็นว่า ทรงเอาพระทัยใส่ในการพระพุทธศาสนาากเพียงใด เมื่อผู้นำมีลักษณะเช่นนี้ ผู้ที่อยู่ใต้ปกครองก็ต้องปฏิบัติตาม และช่วยสั่งสอนเผยแพรความรู้ในพระไตรปิฎกให้แก่ประชาชนทั่วไป เพื่อว่าประชาชนจะได้เห็นคุณค่าและมีความเลื่อมใสศรัทธาในพระสงฆ์มากขึ้น นับเป็นการช่วยส่งเสริมให้พระพุทธศาสนาเจริญก้าวหน้าประการหนึ่ง

¹ เรื่องเดียวกัน, หน้า 3.

² ม.ร.ว. สุนชาติ สวัสดิ์กุล, ประวัติครู, หน้า 6.

สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาปวเรศวริยาลงกรณ์

เท่าที่กล่าวมาทั้งหมดนี้เป็นผลงานของสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส ในการทำนุบำรุงพระพุทธศาสนา ทรงปฏิบัติงานได้มากที่สุดในรัชกาลที่ 3 ส่วนในรัชกาลที่ 4 นั้นทรงมีพระชนมายุ 60 พรรษา ทรงพระชราและทรงพระประชวรบ่อย ๆ จึงไม่ทรงสามารถปฏิบัติงานได้เต็มที่ จะเห็นได้ว่าในรัชกาลที่ 3 เมื่อทรงดำรงพระอิสริยยศเป็นกรมหมื่นนุชิตชิโนรส ทรงอยู่ในตำแหน่งสำคัญ 2 ตำแหน่ง คือทรงเป็นอธิบดีสังฆวัดพระเชตุพน และทรงเป็นเจ้าคณะกลาง ส่วนการฟื้นฟูความรู้ด้านวิชาการอันเนื่องมาจากการปฏิสังขรณ์วัดพระเชตุพน และการถวายวิสัชนาแก่พระราชปวงเจ้านั้น ทรงกระทำร่วมกับผู้อื่น อย่างไรก็ตาม ผลงานทั้งหมดของพระองค์ในการทำนุบำรุงพระพุทธศาสนาไม่ปรากฏเด่นชัดนัก เพราะในรัชกาลที่ 3 งานในด้านนี้ที่สำคัญและเห็นโดยชัดเจนคือการปฏิรูปพระพุทธศาสนาโดยเจ้าฟ้ามงกุฎ ดังกล่าวแล้ว

แม้ว่าผลงานในด้านการทำนุบำรุงพระพุทธศาสนาของพระองค์จะไม่ปรากฏเด่นชัดเท่าที่งานด้านอื่น ก็มีได้หมายความว่าพระองค์ไม่ทรงมีความสามารถ ตรงกันข้ามทรงมีพระปรีชาสามารถทั้งทางการปกครองและการปฏิบัติศาสนกิจ ทรงมีความเฉลียวฉลาดและทรงรอบรู้ในศิลปะวิทยาการต่าง ๆ หลายด้าน แท้มีสาเหตุอื่น ๆ ที่ทำให้พระองค์ไม่ทรงสามารถปฏิบัติงานได้เต็มที่ ซึ่งทำให้ผลงานของพระองค์ไม่เด่นชัดเท่าที่ควร สาเหตุต่าง ๆ เหล่านี้พอจะสรุปได้ดังนี้

ประการแรก ตั้งแต่สมัยโบราณมา ผู้มีอำนาจสูงสุดในคณะสงฆ์คือพระเจ้าแผ่นดิน นับตั้งแต่สุโขทัย เป็นราชธานีเรื่อยมา พระเจ้าแผ่นดินทรงมีบทบาทมากที่สุดในการทำนุบำรุงพระพุทธศาสนา ดังนั้น ประเพณีที่ว่า พระเจ้าแผ่นดินทรงมีอำนาจสูงสุดในการปกครองคณะสงฆ์ยังคงยึดถือกันเรื่อยมา แม้จะมีตำแหน่งสมเด็จพระสังฆราชก็ตาม แต่กตองอยู่ภายใต้พระบรมราชโองการของพระเจ้าแผ่นดิน ไม่มีอำนาจที่จะปกครองคณะสงฆ์ได้ตามลำพัง เมื่อเป็นเช่นนี้ สมเด็จพระสังฆราชและพระราชาคณะจึงไม่สามารถกระทำกิจการใด ๆ ที่เป็นการริเริ่มเกี่ยวกับงานบริหารคณะสงฆ์ได้ ต้องได้รับพระบรมราชโองการจากพระเจ้าแผ่นดินก่อน ดังนั้น สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส จึงไม่ทรงสามารถริเริ่มหรือเปลี่ยนแปลงแก้ไขกฎเกณฑ์ต่าง ๆ ในคณะสงฆ์ได้ เพราะทรงเกรงว่าจะเป็นการกระทำที่เกินขอบเขตพระอำนาจของพระองค์

ประการที่สอง ในรัชกาลที่ 3 เป็นระยะเวลาที่เจ้าฟ้ามงกุฎทรงผนวชอยู่ ดังได้กล่าวแล้วว่า ทรงปฏิรูปพระพุทธศาสนาด้วยการสถาปนาคณะสงฆ์ธรรมยุติกนิกายขึ้น ซึ่งได้ช่วยให้พระพุทธศาสนาเจริญรุ่งเรือง

ถือเป็นผลงานที่เด่นและสำคัญที่สุดในระยะนั้น ซึ่งเป็นระยะเวลาที่สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส ทรงแข็งแรงพอที่จะปฏิบัติงานต่าง ๆ ได้ แต่ผลงานของพระองค์ในคานานี้คือ เสนอผลงานของเจ้าฟ้ามงกุฎมณี ได้ การที่เจ้าฟ้ามงกุฎมณี พระอานาจปฏิรูปพระพุทธศาสนาทั้ง ๆ ที่อำนาจในการปกครองคณะสงฆ์เป็นของพระเจ้าแผ่นดินนั้น เป็นเพราะว่าตอนที่พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวจะเสด็จขึ้นครองราชสมบัติ เจ้าฟ้ามงกุฎมณี ทรงอยู่ในฐานะผู้ที่จะได้สืบราชสมบัติต่อจากพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย เช่นกัน ทรงมีสิทธิเท่าเทียมกัน ดังนั้นพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวก็ทรงเกรงพระทัยเจ้าฟ้ามงกุฎมณีเช่นกัน การที่เจ้าฟ้ามงกุฎมณี ทรงสถาปนาคณะสงฆ์ธรรมยุติกนิกายขึ้นนั้น พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงสนับสนุน เพราะทรงถือว่าเป็นงานที่มีประโยชน์ต่อพระพุทธศาสนา มาก การปฏิรูปพระพุทธศาสนาของเจ้าฟ้ามงกุฎมณีจึงเป็นงานที่สำคัญที่สุดในระยะนั้น

ประการที่สาม พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงมีพระราชประสงค์ที่จะบูรณะปฏิสังขรณ์พระอารามต่าง ๆ เนื่องจากวัดเป็นสถานที่ซึ่งพระสงฆ์พำนักอยู่ ถ้าวัดอยู่ในสภาพเสื่อมโทรมก็จะมีผลกระทบต่อพระสงฆ์สืบพระศาสนา เมื่อพระเจ้าแผ่นดินทรงมีความเลื่อมใสศรัทธาในคานานี้แล้ว พระบรมวงศานุวงศ์ทรงสนับสนุนพระองค์ พระองค์โปรดผู้เป็นช่าง ดังนั้นในสมัยนี้งานทำนุบำรุงพระพุทธศาสนาที่พระเจ้าแผ่นดินทรงมีพระราชศรัทธาก็คือการบูรณะปฏิสังขรณ์พระอารามต่าง ๆ พระองค์ทรงทุ่มเทพระราชทรัพย์ในการนี้ เป็นจำนวนมาก นับเป็นงานทางด้านพระพุทธศาสนาที่สำคัญที่พระเจ้าแผ่นดินทรงปฏิบัติ

ประการที่สี่ สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส ทรงสนพระทัยในงานนิพนธ์หนังสือต่าง ๆ จึงทรงอุทิศเวลาส่วนใหญ่ให้กับงานคานานี้ ซึ่งเป็นงานที่ทรงโปรดปรานเป็นพิเศษ

อย่างไรก็ตาม แม้วาทพบาทของสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส ในการทำนุบำรุงพระพุทธศาสนาโดยตรงจะไม่ปรากฏเด่นชัดนัก แต่งานพระนิพนธ์ของพระองค์นั้นมีความสำคัญอย่างยิ่ง พระองค์ทรงเป็นกวีเอกของชาติไทย ทรงพระนิพนธ์หนังสือต่าง ๆ ไว้มากมาย พระนิพนธ์บางเล่มสะท้อนให้เห็นบทบาทของพระองค์ในการทำนุบำรุงพระพุทธศาสนาทางอ้อม ทรงเชี่ยวชาญในคานาภาษาศาสตร์ทั้งภาษาบาลีและสันสกฤต ทรงเป็นกวีที่มีความรู้ละเอียดลึกซึ้ง พระนิพนธ์ของพระองค์มีทั้งที่เป็นร้อยแก้วโคลง ฉันท์ กาพย์ เป็นงานพระนิพนธ์ในทางศาสนาและวรรณคดีทั่ว ๆ ไป ตลอดจนงานแปลหนังสืออีกด้วย

งานพระนิพนธ์เรื่องต่าง ๆ ของพระองค์ที่พอจะค้นคว้าได้มีดังนี้คือ กฤษฎาสอนน้องคำฉันท์ สรรพสิทธิ์คำฉันท์ สมุทโฆษคำฉันท์ ฉันท์พิเศษสังเวทกล่อมช้างพัง และกาพย์ขับไม้กล่อมช้างพัง คำรณันท์ วรรณพฤติและมาตราพฤติ หนังสือจักรทิพย์ตำราโหราศาสตร์ ลิลิตตะเลงพ่าย ลิลิตกระบวนแห่พระกรู้น- พยุหยาตราทั้งทางสถลมารคและชลมารค โคลงฉันท์จารึกวัดพระเชตุพน โคลงฉันท์ เรื่องการปฏิสังขรณ์วัด พระเชตุพน ร่ายทำขวัญนาค เทศน์มหาชาติ 11 กัณฑ์ พระปฐมสมโพธิกถา เพลงยาวเจ้าพระ พระราช- พงศาวดารกรุงศรีอยุธยา ตำราสร้างพระพุทธรูป พระธรรมเทศนาพระราชพงศาวดารสังเขป ฯลฯ

นอกจากงานพระนิพนธ์โดยตรงแล้ว ยังมีงานแปลหนังสืออีกด้วย ดังเช่นพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงมีรับสั่งให้พระองค์ทรงแปลหนังสือเรื่อง มิสินทปัญญา ซึ่งถือกันว่าเป็นพระคัมภีร์ ฉบับหนึ่งในพระพุทธศาสนา และทรงแปลพระคัมภีร์มงคลที่แปลมาจากภาษาบาลีเป็นภาษาไทย ทั้งยังได้ทรงพระนิพนธ์หนังสือ คือ พงศาวดารกรุงเก่า โดยทรงเป็นทำนองจดหมายเหตุ เล่าความตามที่เกิดขึ้นในยุคนั้น ต่อมาได้ทรงพระนิพนธ์ประวัติศาสตร์สมัยสมเด็จพระเจ้าตากสินและสมัยรัชกาลที่ 1

เฉพาะงานพระนิพนธ์ทางด้านพระพุทธศาสนาได้แก่พระปฐมสมโพธิกถา เทศน์มหาชาติ 11 กัณฑ์ และพระธรรมเทศนาพระราชพงศาวดารสังเขป

พระปฐมสมโพธิกถา เป็นหนังสือสำคัญทางพระพุทธศาสนาเรื่องหนึ่ง เป็นเรื่องบรรยายพระพุทธประวัติด้วยความเรียงร้อยแก้วโดยใช้ถ้อยคำที่สละสลวยอ่านเข้าใจง่าย เป็นเรื่องที่เต็มไปด้วยความรู้ทางศาสนาและทางโลก มีคติสอนใจให้คนผู้นั้นอยู่ในศีลธรรมจรยาอันดีงาม ยิ่งกว่านั้นยังเป็นวรรณกรรมที่ให้ความรู้แก่มหาชนในทางภาษาและวรรณคดีอีกด้วย เนื้อเรื่องกล่าวถึงพุทธประวัติ นับตั้งแต่พระบุรพชนของพระพุทธองค์จนถึงประสูติสำคัญไปจนถึงขั้นรับนิพพาน และกล่าวถึงความเสื่อมสูญแห่งพระพุทธศาสนา แบ่งออกเป็นตอน ๆ เรียกว่าปริเฉทถึง 29 ปริเฉท หนังสือเล่มนี้มีคุณค่ามากดังที่มีผู้กล่าวว่า

"พระปฐมสมโพธิกถา เป็นหนังสือสำคัญทั้งทางศาสนาและวรรณคดี ในทางศาสนาเป็นหนังสือบรรยายพุทธประวัติโดยพิสดาร ในทางวรรณคดี หนังสือนี้ประกอบด้วยสำนวนโวหารอันวิจิตร ถ้อยคำภาษาที่ใช้

¹ กรมสมเด็จพระปรมาธิบดีฯ โอรส, พระปฐมสมโพธิกถา (พระนคร : โรงพิมพ์การศาสนา, 2455), หน้า 1.

ก็เลือกสรรแต่คำที่โออามีลักษณะศักดิ์สิทธิ์ ศัพท์มคธที่ใช้ในหนังสือนี้ นอกจากเป็นพวกคำศัพท์ที่มีคำแปลอย่างสามัญ ยังมีพวกคำศัพท์อันประกอบด้วยอรรถกถากว้างขวาง การศึกษาหนังสือนี้จึงเป็นการเพิ่มพูนความรู้ทางถ้อยคำ ภาษา ทางศาสนา และสำนวนโวหารอันบรรเจิดบรรจงของนักอักษรศาสตร์ไทยผู้ทรงภูมิความรู้อย่างสูง กล่าวโดยสรุปได้ว่า เรื่องพระปฐมสมโพธิกถานี้เป็นเรื่องที่มีคุณค่ายิ่งสำหรับบัณฑิต¹

เทศน์มหาชาติ 11 กัณฑ์ เทศน์มหาชาติที่เรียกกันอีกอย่างหนึ่งว่า มหาเวสสันดรชาดก มีผู้แต่งหลายคน จึงมีหลายสำนวน สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส ทรงพระนิพนธ์เทศน์มหาชาติไว้ 11 กัณฑ์ คือ กัณฑ์ศุภพร กัณฑ์พิมพาน กัณฑ์ทานกัณฑ์ กัณฑ์วนประเวศน์ กัณฑ์จุลพน กัณฑ์กุมาร กัณฑ์มัทรี กัณฑ์สักกบรรพ กัณฑ์มหาพรต กัณฑ์ทศพร และนครกัณฑ์ เว้นอยู่ 2 กัณฑ์ที่มีไภทรงพระนิพนธ์ไว้ คือ กัณฑ์ชูชก และกัณฑ์มหาพน²

การเทศน์มหาชาติเป็นที่นิยมกันแพร่หลายในหมู่พุทธศาสนิกชนชาวไทยด้วยเหตุผล 3 ประการ คือ ประการแรก เชื่อกันว่า การฟังเทศน์มหาชาติเปรียบเสมือนได้ฟังพระพุทธวจนะซึ่งสมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าได้ตรัสประทานเทศนาแก่พระภิกษุสงฆ์ ณ นิโครธาราม ในกรุงกบิลพัสดุ์ ฉะนั้นผู้ใดได้รับฟังพระพุทธวจนะก็ย่อมเกิดสิริมงคลแก่ผู้นั้น ประการที่สอง เชื่อกันว่าผู้ที่ได้รับฟังเทศน์มหาชาติจนจบ ผู้นั้นจะได้ไปเกิดในสมัยของพระศรีอาริย์เมตไตรย ซึ่งเชื่อกันว่าจะเป็นสมัยที่มนุษย์มีความสุขความเจริญถึงที่สุด และอีกประการหนึ่ง การเทศน์มหาชาติแต่ละครั้งนั้น ผู้แสดงเทศนาจะเทศน์ด้วยน้ำเสียงอันไพเราะ มีจังหวะทำนอง ทำให้ผู้ฟังเกิดความรื่นเริงบันเทิงใจไม่เบื่อง่าย จึงมีผู้นิยมกันมาก

ด้วยเหตุผลทั้ง 3 ประการนี้ จึงเห็นได้ว่าการเทศน์มหาชาติเป็นสิ่งสำคัญอย่างยิ่ง ฉะนั้นหนังสือเทศน์มหาชาติจึงเป็นหนังสือทางพระพุทธศาสนาที่สำคัญอีกเรื่องหนึ่ง เหมาะสำหรับผู้ที่ไม่มีความรู้ทางเทศน์ในวัด จึงสามารถอ่านได้ด้วยตนเอง หนังสือนี้ได้ใช้เป็นแบบเรียนชั้นสูงสำหรับนักศึกษาทั่วไป นอกจาก

¹ เปลื้อง ณ นคร, ประวัติวรรณคดีไทยสำหรับนักศึกษา (พระนคร : โรงพิมพ์ไทยวัฒนาพานิช, 2498), หน้า 447.

² ฐาปนา สุทธิสงคราม, กรมสมเด็จพระปรมานุชิตชิโนรส, หน้า 514.

จะทำให้ผู้อ่านทราบพระพุทธรูปประวัติในอดีตกาลของสมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าได้โดยละเอียดแล้ว ผู้อ่านยังทราบคติธรรมหลักสอนใจต่าง ๆ ให้ประพฤติปฏิบัติในสิ่งที่ถึงงาม เพราะเหตุการณ์ต่าง ๆ ที่จะเกิดขึ้นในชีวิตมนุษย์นั้น เป็นผลสืบเนื่องมาจากกรรมหรือการกระทำของตนเอง กล่าวคือ ถ้าทำดีก็จะได้ผลตอบแทน ถ้าทำชั่ว ผลที่ตามมาก็จะเลวร้าย ดังนั้นหนังสือเทศน์มหาชาติจึงเป็นเรื่องที่ให้ประโยชน์แก่อ่านเป็นอย่างยิ่ง

พระธรรมเทศนาพระราชพงศาวดารสังเขป เป็นพระนิพนธ์เรื่องสุดท้ายของสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส เหตุที่ทรงพระนิพนธ์หนังสือเล่มนี้เป็นเพราะว่าเมื่อพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จเถลิงถวัลยราชสมบัติใน พ.ศ. 2394 ทรงระลึกถึงพระเดชพระคุณของสมเด็จพระอัยกาธิราช พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก สมเด็จพระชนกาธิราช พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย และสมเด็จพระบรมเชษฐาธิราช พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงมีพระราชประสงค์จะทรงบำเพ็ญพระราชกุศลทักษิณานุปทานเป็นการพิเศษสนองพระเดชพระคุณ จึงทรงอาราธนาสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส ให้ทรงแต่งเทศนาพระราชพงศาวดารเรื่องนี้

เนื้อเรื่องเริ่มต้นด้วยพระคณาทศพิชราชธรรม แล้วจึงกล่าวถึงสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงพระมหากรุณาธิคุณแห่งกรุงศรีอยุธยา ตลอดจนสิ้นแผ่นดินรัชกาลที่ 3 แห่งกรุงรัตนโกสินทร์ แล้วทรงเทศนาบรรยายตอนเริ่มต้นในแผ่นดินรัชกาลที่ 4 พอสมควรจึงจบเรื่อง ทรงชี้ถึงเหตุแห่งความเจริญและความเสื่อมของประเทศไทยในรัชกาลนั้น ๆ ทรงยกหลักธรรมในพระพุทธศาสนาเป็นอุทาหรณ์ คามหลักพระพุทธศาสนาสู่ภานิต หนังสือเล่มนี้ นอกจากจะทำให้ผู้อ่านทราบประวัติของพระมหากษัตริย์ดังกล่าวแล้ว ยังได้ทราบถึงสภาพบ้านเมืองโดยทั่วไปในสมัยนั้น และได้ทราบวิธีการที่พระมหากษัตริย์ทรงปกครองประเทศโดยอาศัยทศพิชราชธรรม จึงช่วยให้ประชาชนอยู่อย่างร่มเย็นเป็นสุข และที่สำคัญคือ ผู้อ่านจะเห็นว่า ธรรมในพระพุทธศาสนาเป็นหลักสำคัญยิ่งในชีวิตมนุษย์ไม่ว่าจะเป็นนักปกครองหรือผู้อยู่ใต้อปกครอง ถ้าทุกคนมีธรรมเป็นหลักประจำใจ ก็จะช่วยนำวิถีชีวิตให้รุ่งโรจน์มีแต่ความสุขความเจริญ

งานพระนิพนธ์ของพระองค์ในทางคานพระพุทธศาสนามีที่สำคัญเพียง 3 เรื่องดังกล่าวมาแล้ว จะเห็นได้ว่างานของพระองค์ในคานนี้แม้จะไม่เป็นผลงานที่ช่วยท่านบำรุงพระพุทธศาสนาโดยตรงก็ตาม แต่เมื่อพิจารณาให้ถี่ถ้วนแล้วจะเห็นว่า เป็นงานสำคัญยิ่งในคานการเผยแผ่พระพุทธศาสนาให้แก่ประชาชน เพราะพระนิพนธ์แต่ละเรื่องนั้นล้วนมีคติสอนใจให้อ่านประพฤติปฏิบัติอยู่ในศีลธรรมจรรยาอันถึงงาม แสดงตัวอย่าง

ของผู้นี้มีความประพฤติกดีและผลที่ได้รับ กับตัวอย่างของผู้ประพฤติกดีศีลธรรมและผลที่ตามมาภายหลัง ประกอบกับพระองค์ทรงบรรยายด้วยสำนวนโวหารอันไพเราะน่าอ่าน จึงทำให้ผู้อ่านเกิดความประทับใจและจะปฏิบัติในสิ่งที่ดีงาม ฉะนั้นพระนิพนธ์ของพระองค์ในทางพระศาสนาจึงเป็นสิ่งช่วยส่งเสริมให้พระพุทธศาสนาเจริญรุ่งเรืองอีกประการหนึ่ง

สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส ทรงได้รับยกย่องว่าทรงเป็นนักปราชญ์ในทางวรรณคดีและพระพุทธศาสนา ทรงเป็นนักอักษรศาสตร์ที่รู้คำศัพท์มาก ย่อมแสดงว่าทรงมีความคิด ความรู้กว้างขวาง เช่นพระนิพนธ์เรื่องพระปฐมสมโพธิกถา มีคำบาลีคำสันสกฤตทั้งที่เป็นศัพท์ธรรมคาและศัพท์ทางศาสนามากมาย ในเรื่องลิลิตตะเลงพ่าย มีคำศัพท์เกี่ยวกับเครื่องอาวุธยุทธภัณฑ์ เครื่องแต่งมา แต่งช้าง ศัพท์ที่แสดงความรู้สึกความคิด ทั้งคำไทยแท้และโบราณศัพท์มาก งานพระนิพนธ์ของพระองค์เต็มไปด้วยความรู้ ความคิด คติธรรม และหลักปรัชญาต่าง ๆ ตลอดจนความรู้ทางภาษาศาสตร์ อักษรศาสตร์ ยุทธศาสตร์ ประวัติศาสตร์ และโบราณคดี ทั้งนี้ย่อมประจักษ์ชัดแล้วว่า พระองค์ทรงเป็นอัจฉริยบุคคลที่ไ้รับยกย่องไว้ในพระสุพรรณบัฏว่า ทรงเป็นนักปราชญ์โดยแท้จริง

กรมหมื่นนุชิตเชื้อ	กระวีวร
ชิโนรสมิ่งมิตร	เศกให้
ศรีสุคตพจนสุนทร	เกลิงลักษณ์ นีนา
ชติยวงศ์วงศ์จางโษษุไว้	สืบหลาชายาสุญ

เป็นที่น่าสังเกตว่า ตลอดรัชกาลที่ 3 กรมหมื่นนุชิตชิโนรสมิได้ทรงรับเลื่อนพระอิสริยยศเลย คงทรงดำรงพระยศเป็นกรมหมื่นตลอดรัชกาล ไม่ทราบแน่ชัดว่าเป็นเพราะเหตุใด เจ้านายที่ทรงผนวชอยู่ในเวลานั้นมีหลายพระองค์ เช่น เจ้าฟ้ามงกุฎ พระองค์เจ้าปฐมวงศ์ พระองค์เจ้าฤกษ์ (สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาปวเรศวริยาลงกรณ์) ทุกพระองค์มิได้ทรงรับเลื่อนพระยศเลย จะเป็นด้วยเหตุผลประการใดไม่ปรากฏแน่ชัด ทั้งที่พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงโปรดฯ กรมหมื่นนุชิตชิโนรสมาก มิได้ทรงมีช้อบาคหมางใจกันเลย

¹ เรื่องเดียวกัน, หน้า 43.

เมื่อพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จขึ้นครองราชสมบัติใน พ.ศ. 2367 ทรงตั้ง
กรมเจ้านาย 8 พระองค์ และใน พ.ศ. 2372 ก็โปรดให้ตั้งกรมเจ้านายอีกเพียง 2 พระองค์ ต่อมาใน
พ.ศ. 2375 กรมพระราชวังบวรสถานมงคลทิวงคต จึงโปรดให้เลื่อนกรมและตั้งกรมเจ้านาย 8 พระองค์นั้น
ทรงตั้งสมเด็จพระอนุชาธิราช เจ้าฟ้าพระองค์น้อยขึ้นเป็น กรมขุนอิศเรศรังสรรค์ และมีโอรสทรงตั้งกรมเจ้าฟ้า
มังกูญ เพราะทรงเห็นว่าจะไม่เข้าหลักเกณฑ์ในการเลื่อนกรมประการหนึ่ง อีกประการหนึ่งการที่เจ้าฟ้ามงกุฏ
ทรงตั้งคณะสงฆ์ธรรมยุติกนิกายขึ้นทำให้ผู้ไม่พอใจหลายคน แม้แต่พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวก็ไม่
โปรดให้พระสงฆ์ครองจีวรแบบมอญ ฉะนั้นการที่พระองค์จะทรงตั้งกรมให้เจ้าฟ้ามงกุฏก็ทรงเกรงว่าคนทั้งปวง
จะเห็นว่าพระองค์ทรงสนับสนุนให้ก่อตั้งคณะสงฆ์นิกายใหม่ สมเด็จพระมหาคัมภีร์ราชูปถัมภ์ทรงสันนิษฐานว่า

"ประหลาดอยู่ที่ พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงเว้นเจ้าฟ้ามงกุฏไว้ ไม่โปรดฯ
ให้ทรงรับกรม จะเป็นเพราะเหตุใด จะว่าชัดของเพราะทรงผนวชเป็นพระภิกษุไม่ใช่ ค่ายเมื่อ
กรมหมื่นนุชิตชิโนรส ทรงรับกรมก็เป็นพระภิกษุมีเป็นตัวอย่างอยู่ ชื่อนี้สันนิษฐานว่า คงเป็นเพราะ
พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงพระราชดำริว่า ตำแหน่งพระมหาอุปราช เป็นรัชทายาท
ไม่สมควรแก่เจ้านายพระองค์อื่น นอกจาก เจ้าฟ้ามงกุฏ แต่ทรงผนวชอยู่ จะทรงตั้งเป็นพระมหาอุปราช
ก็ขัดข้องทางฝ่ายพระศาสนา จะให้ทรงรับกรม ก็ไม่เข้ากับเหตุที่เลื่อนกรมเจ้านายในครั้งนี้ จึงได้
งดเสีย"³

การที่พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวมิได้ทรงตั้งกรมเจ้าฟ้ามงกุฏดังกล่าวมา อาจเป็น
เหตุให้ไม่ทรงเลื่อนกรม สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส ครั้งทรงดำรงพระอิสริยยศ
เป็นกรมหมื่นนุชิตชิโนรส ตลอดจนเจ้านายพระองค์อื่น ๆ ที่ทรงผนวชอยู่ในรัชกาลนั้นด้วย

ครั้นเมื่อเจ้าฟ้ามงกุฏ ทรงลาผนวช และเสด็จขึ้นครองราชสมบัติใน พ.ศ. 2394 ได้ทรง
สถาปนา กรมหมื่นนุชิตชิโนรส ขึ้นเป็น สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส อันเป็นสมณศักดิ์สูงสุด
เป็นประธานแห่งพระสงฆ์ทั้งปวง หรืออาจกล่าวได้ว่า ทรงดำรงตำแหน่ง สมเด็จพระสังฆราชนั่นเอง การที่

¹ เจ้าพระยาทิพากรวงศ์, พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ 3, หน้า 116.

² รัชกาลที่ 3 สุนทรภู่, กรมสมเด็จพระปรมานุชิตชิโนรส, หน้า 217.

³ สมเด็จพระมหาคัมภีร์ราชูปถัมภ์, ความทรงจำ, หน้า 154.

พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงเลื่อนพระยศ กรมหมื่นนุชิตชิโนรสอย่างรวดเร็ว และให้ทรง
 สมณศักดิ์สูงสุดเช่นนี้ คงเป็นเพราะทรงมีพระราชดำริว่าตลอดรัชกาลที่ 3 กรมหมื่นนุชิตชิโนรสมีไ้ทรงรับ
 เลื่อนพระยศเลย แม้พระองค์เองก็เช่นเดียวกัน อีกประการหนึ่ง ตอนปลายรัชกาลที่ 3 พระบาทสมเด็จพระ
 พระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงมีพระราชประสงค์จะแต่งตั้งให้พระพิมลธรรม (อู) วัดสุทัศน์เป็นสมเด็จพะ
 สังฆราช แต่ยังมีทนต์ไ้ทรงตั้งก็เสด็จสวรรคตเสียก่อน ครั้นพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จ
 เถลิงถวัลยราชสมบัติ ก็มีไ้ทรงตั้งพระพิมลธรรม (อู) เป็นสมเด็จพะสังฆราชตามพระราชประสงค์ของ
 พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว แต่ทรงตั้งกรมหมื่นนุชิตชิโนรสให้ทรงดำรงตำแหน่งสูงสุดในคณะสงฆ์
 ทรงกล่าวถึงกรมหมื่นนุชิตชิโนรสว่า

"...เมื่อบุรุษรัตนอันล้ำเลิศประเสริฐดังมีอยู่ก็มีไ้ควรที่จะยกย่องพระราชาคณะองค์ใด
 องค์หนึ่ง แม้ถึงจะมีสติปัญญาวิद्याคุณที่มีตระกูลเป็นหย่างอื่น ใ้มีอริยัตถิยานุสัทธิยั่ยิ่งกว่า..."¹

แสดงให้เห็นว่า พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงยกย่องกรมหมื่นนุชิตชิโนรสมาก
 อย่างไรก็ตาม ก็ทรงตั้งให้พระพิมลธรรม (อู) เป็นสมเด็จพะอริยวงศาสดญาณ เจ้าคณะใหญ่คณะเหนือ²
 ตามพระราชประสงค์ของพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว แต่มีไ้ทรงแต่งตั้งให้เป็นสมเด็จพะสังฆราช

สมเด็จพะมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส ทรงดำรงสมณศักดิ์สูงสุดในรัชกาลที่ 4
 แต่ทรงพระชรภาพามาก จึงมีไ้ทรงประกอบศาสนกิจมากนัก พระองค์ทรงเป็นเจ้านายพระองค์แรกที่ทรง
 ดำรงสมณศักดิ์นี้ การที่พระองค์ทรงไ้รับยกย่องเป็นพิเศษก็เพราะพระองค์ทรงเป็นเจ้านายที่ใกล้ชิดสนิทสนม
 กับพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวมาก และทรงเป็นที่เคารพนับถือของพระบรมวงศานุวงศ์ตลอดจน
 ประชาชนทั่วไป นอกจากนั้นยังทรงความรู้ด้านต่าง ๆ หลายด้าน ไ้ทรงเป็นพระอาจารย์เจ้านายหลาย
 พระองค์ เช่นเจ้าฟ้ามงกุฎ (พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว) เจ้าฟ้าจุฑาญาติ (พระบาทสมเด็จพระ
 พระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว) สมเด็จเจ้าฟ้าฯ กรมพระยาบำราบปรปักษ์ กรมหมื่นไ้กรสรวิจิต กรมหลวงวงษา

¹ หอสมุดแห่งชาติ, "จดหมายเหตุรัชกาลที่ 4", จ.ศ. 1213 (พ.ศ. 2394) เลขที่ 80
 เรื่องแต่งตั้งและเลื่อนตำแหน่งขุนนางและสมณศักดิ์

² เจ้าพระยาทิพากรวงศ์, พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ 4
 (พระนคร : โรงพิมพ์พระจันทร์, 2477) หน้า 48.

ธีราชสนิท เป็นคน¹ ทรงเป็นผู้มีคุณธรรมอย่างเยี่ยม และทรงเป็นพระอุปถัมภ์ เจ้านายหลายพระองค์ และในสมัยนั้นก็ไม่มีพระราชกณะผู้ใดจะประเสริฐเทียบเท่าพระองค์ได้ จึงสมควรที่พระองค์จะทรงได้รับ ยกย่องเป็นพิเศษ ต่อมาใน พ.ศ. 2464 พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวได้ทรงสถาปนา พระอัฐิของพระองค์ขึ้นเป็น สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส อันเป็นสมณศักดิ์สูงสุดใน สังฆมณฑล

---

¹ วัชรุณี สุทธิสงคราม, กรมสมเด็จพระปรมานุชิตชิโนรส, หน้า 48.